

Nada Klaić

PROBLEM SLAVCA I NERETLJANSKE KRAJINE

I

Čini se, kao da se u novijoj hrvatskoj historiografiji počelo pitanje Slavca smatrati prestižem pojedinaca. Samo tako se može razumijeti, odakle odjednom takvo zanimanje za vladara, koji je *mogao* sjediti na hrvatskom prijestolju tek nekoliko mjeseci, a da pritom nije poznat ni jedan njegov, ne samo značajni, nego ni bezznačajni vladarski akt. Kako su se sa Slavcem uspostavljale i rušile različite koncepcije — osnovane zbog pomanjkanja izvornog materijala pretežno na kombinacijama — literatura o Slavcu postaje sve oštrija. Tako M. Barada, u svom posljednjem radu, ogorčen što protivnici, koje tobože skromno ubraja u »historiografsku elitu«, nisu prihvatili njegovo mišljenje, nestrpljivo uzvikuje: »Za Slavčevu kronologiju iznio sam dva dokaza. Njihovo gradivo nije izmišljeno ni oblikovano nekom mudrom učenošću ni nadmudrivanjem; sve je po sebi prosto i jednostavno, crpeno samim uvidom u sadržaj Kartulara...«¹ A L. Katić, koji je, kako je to rekao Barada, »oštri branilac ne samo Slavčeve kronologije, nego i romantičnosti«,² toliko je siguran u Karamanovo mišljenje, da svoje izlaganje završava riječima: »...kralj Slavac sada zauzimlje svoje staro mjesto u nizu hrvatskih kraljeva između Petra Krešimira i Zvonimira, te se Petar Krešimir oslobađa žiga normanskog ropstva«. ³

Uostalom, historiografski pregled, kao i ponovni pretres izvornog materijala, pokazat će, da Baradino pitanje — »Ta zar ne mogu oba mišljenja biti kriva?«⁴ — nije bilo neumjesno, iako je on sam dakako bio u to najmanje uvjeren.

Dovoljno je poznata činjenica da je stvarni začetnik hipoteze o Slavcu kao hrvatskom vladaru I. Lucius.⁵ Ali je Lucius bio toliko opre-

¹ Iz kronologije hrvatske povijesti (= Iz kronologije), Rad JAZU 311. 1957, str. 217.

² N. dj., str. 204.

³ Jura sancti Petri de Gomai-Supetarski kartular, Starohrvatska prosvjeta III, sv. 4., 195, str. 186.

⁴ N. dj., str. 215.

⁵ »Post Cresimirum *Slauizi Regis* memoria reperitur, nam in antiquo registro Capituli Spalatensis... (daje zatim tekst kartulara samostana sv. Petra) ...Ex quibus, Slavizum regem, inter Cresimirum et Zuonimir

zan da je svoje mišljenje iznio u obliku hipoteze,⁶ na što se pristaše njegove teorije, kako to Barada točno konstatira,⁷ nisu htjeli obazirati. Štoviše, Šišić je svoju prvu raspravu s tog područja počeo riječima: »Istorijskim je spomenicima utvrđeno, da je po smrti Petra I. Krijesimira (1073—1074) postao hrvatskim kraljem neki ugledni velikaš imenom Slavić... Zna se nadalje još i to, da kralj Slavić nije dugo vladao, jer ga je normanski knez (comes) Amiko od Giovenazza g. 1075 u ratu zarobio pak da mu od toga vremena nestaje i traga.«⁸ Naslov rasprave pokazuje da se Šišić nije uopće kolebao u tome, da li da Slavca stavi među hrvatske vladare; postavio je sebi tek kao zadaću da riješi pitanje njegova porijekla. Pritom je pobio starije mišljenje prema kome se Slavac identificirao sa Slavcem iz jedne darovnice samostanu sv. Krševana.⁹ Priznavajući tako kartular sv. Petra u Selu kao jedini izvor za Slavca, on vadi iz njega ove zaključke: »1. da su zapovjednik hrvatske mornarice Rusin i kralj Slavić bili braća; 2. da je admiral Rusin umro prije nego li je brat mu postao kralj, ostavivši iza sebe udovicu nepoznata imena; 3. da su baštinske zemlje Rusinove i Slavčeve bile u Trsteniku u poljičkom primorju i 4. da se iz isprave same, nikako ne smije izvoditi, da je ikakva rodbinska veza postojala između kralja Slavića i njegova bana Petra, a najmanje da mu je bio rođen brat.«¹⁰ Kako je nadalje, »župa poljička bila u XII. vijeku nesumnjivo u vlasti hrvatskoga plemena Kačića«, pretpostavlja, da je — »ako se smije nagađati. pripadao kralj Slavić Kačićevom plemenu.«¹¹ U istoj je raspravi pobio starije mišljenje da je Slavac bio zet kralja Petra Krešimira IV.

Ali, upravo je Šišić bio taj, koji je rasvjetljavanjem unutrašnje i vanjske političke situacije u doba Amikova vojničkog pohoda želio opravdati tezu o Slavčevu vladanju u Hrvatskoj. Slika, koju o tome daje

ponendum constat. A kako je, nastavlja Lucius, Krešimir vladao do 1073, a Zvonimir 1073, »hanc regis captiuitatem de Slauizo intelligendam argui potest, Slauizumque Zvonimiro, in Priuilegio Cresimiri supra relato Bano vocato, et ob id ad successionem Regni destinato, Regnum praeipuisse, sibique Petrum Banum destinasse. De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, G. Schwandtner, Scriptores rerum hungaricarum... III, 1748, str. 137.

⁶ Zato je opravdan Baradin zaključak: »Po riječima 'argui potest' tu svoju tvrdnju nije ni Lucius smatrao za povijesnu činjenicu, nego samo za pretpostavku.« Iz kronologije, str. 202.

⁷ »Čudno, da se nitko na tu činjenicu kao pretpostavku nije nikad obazreo ni u nju ušao.« N. mj.

⁸ O podrijetlu i zaslužjenju hrvatskog kralja Slavića (1074—1075), VAD n. s. VII, 1903/4, str. 145.

⁹ Isprava braće Sovine, Desimira, Petra, Gromele i Slavića (F. Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantia, MSHSM VII, 1877, str. 91 = Rački, Documenta) poslužila je još Račkome da pokaže na koji su se način mogle »preinačiti« autentične isprave. Na osnovu nje je zaključio ovo: »Ovdje imademo izrično-svjedočanstvo, da je i u Hrvatskoj bilo početkom XII. vieka ljudi, koji su se drznuli radi koristi svoje preinačiti stara pisma i to u bitnih sastavnih dielovih« (Stari priepisi hrvatskih izprava do XII. vieka prema maticam, Rad JAZU 36, 1876, str. 153). Do istih je rezultata, dodavši i paleografsku analizu, došao i V. Novak, Dva splitska falsifikata XII. stoljeća, Strena Buliciana, Zagreb-Split 1924, str. 555.

¹⁰ N. dj., str. 149.

¹¹ N. dj., str. 151.

ovdje, kao i u svim kasnijim radovima, tako je jednostavna da na prvi pogled osvaja: na papinsku stolicu sjeda Grgur VII »duša svega reformatorskog pokreta«, pa se »hrvatski narod sada odluči za Slavića, za cijelo poznavajući ga kao odlučna borca za narodne crkvene svetinje«. ¹² I Grgur VII se obraća na danskog kralja Svena II Estridsena, taj mu šalje sina kao budućeg hrvatskog vladara, a Amiko uklanja po papinoj želji Slavca sa prijestolja. No kako danski kraljević umire, a Slavac je ipak zaslužnjen, papa odustaje od stranca, pa je voljom njegovom, kao i samih Hrvata, okrunjen Zvonimir.

Ostaje pomalo neshvatljivo, kako je Šišić, koji bi se znao u priepornim pitanjima vraćati na izvorni materijal kao jedino mjerilo, ovdje taj materijal mimoišao. Jedan od razloga leži svakako u tome, što se takva slika odlično uklapala u njegovu koncepciju hrvatske povijesti u drugoj polovini XI. stoljeća. Ta tko najzad ne će vjerovati, da je i zbog te borbe između »latinaša« i »glagoljaša« propala hrvatska država!

Šišić je gotovo do smrti ostao pri tom mišljenju. Bilo je naime osobito ponosan na to, da mu je uspjelo uklopiti zbivanja na Balkanu u tadašnju općevropsku politiku. ¹³ Nije mu se pritom uopće činilo potrebnim, da najprije posjedne Slavca čvrsto na hrvatsko prijestolje. Tek pred samu smrt, trideset godina nakon prvog rada, on pod dojmom Baradine rasprave, skida Slavca s hrvatskog prijestolja. ¹⁴ Ali je to priznanje bilo tako skromno, da su svi njegovi sljedbenici na njega jednostavno zaboravili!

Međutim, već je 1906 D. Gruber ¹⁵ upozorio na slabe strane Šišićeve koncepcije upravo što se tiče tumačenja politike Grgura VII. I on je doduše ostavio Slavca kao hrvatskog kralja te se u kombinacijama o njegovu porijeklu, funkcijama i častima nije mnogo udaljio od svojih predšasnika, ali je s uspjehom ukazao na usiljeno Šišićevo mišljenje poznatih riječi u pismu Grgura VII. ¹⁶ Svrha je naime njegova dokazivanja

¹² N. dj., str. 155.

¹³ On je o tom problemu održao predavanje na internacionalnom kongresu historičara u Londonu 1913 godine. Predavao je, kaže Šišić, pred »velikim brojem stručnjaka iz cijele Europe, a ti su se u diskusiji složili sa mnom potvrđujući mi jednoglasno, da im nije poznata hrvatska historija onoga vremena u detaljima«! — Povijest Hrvata u doba narodnih vladara. Zagreb 1923, str. 547, bilj. 31.

¹⁴ »Kraljem bi izabran, potporom narodne stranke, neko po imenu nepoznato nam lice (vladalo 1074—1075). Protiv njega podiže se latinaška stranka i pozove u zemlju južnoitalskog normanskog grofa Amika. On zarobi kralja i zauzme neke dalmatinske gradove.« Ovaj je tekst popratio slijedećom bilješkom: »Prof. Barada dokazao je nepobitno, da to nije mogao biti neretljanski velikaš Slavac. Na kralja Petra Kresimira IV pomišljati, čini mi se, nemoguće već zbog njegovih dobrih odnosa s papom, a osim toga jedna mu isprava daje samo titulu »rex Croatiae«, dakle je još i Dalmacije« — J. Horvat, Politička povijest Hrvatske, Zagreb 1936, str. 15.

¹⁵ Prosvjeta XIV, br. 9, str. 287—291; br. 10. str. 318—320 i br. 11: str. 355 do 358.

¹⁶ »Est etiam non longe a nobis provinciâ quaedam opulentissima iuxta mare, quam viles et ignavi tenent haeretici.« — F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I/1. Zagreb 1914, str. 257.

bila ta, da protivno Šišiću i mnogim drugim autorima, protumači riječi iz pisma kao odraz sukoba između Grgura VII i Roberta Guiscarda.¹⁷

Ali Šišić nije pokazivao mnogo volje da usvoji opravdane Gruberove primjedbe. Pokušao je jedino nešto preinačiti prijašnje mišljenje time, što je priznao, da je »normanski herceg Robert Guiskard bio dođuše izopćen, dakle proklet od pape, još u martu 1074., a s njime i njegove pristalice (fautores), ali ne još i *cijela zemlja* i svi njezini žitelji«. ¹⁸ Dakako, bio je to samo izlaz iz nužde! Zbog toga je Gruber u ponovnom pretresu problematike mogao to Šišićevo priznanje ne samo upotrebiti, nego i daljnjom analizom političkih prilika u Italiji u tom razdoblju njegovo mišljenje temeljito uzdrmati.¹⁹ Sam je Gruber, međutim, i u ovom prilogu zazirao od toga da se pozabavi analizom domaćeg izvornog materijala. On je radije išao utvrđenim stazama. Zbog toga se problem Slavca, usprkos Gruberovim rezultatima, nije mnogo pomakao naprijed, jer je za samu bit problema bilo doista svejedno, da li je papa nazvao heretikom Slavca ili Roberta Guiscarda i da li je danski kraljević trebao sjesti na hrvatsko ili normansko prijestolje. Ta on sam nije ni časom posumnjao u to, da je Slavac bio hrvatski kralj.

Odlučnu riječ u tom pitanju morala je dati ponovna analiza izvornog materijala, pa se tog posla prihvatio M. Barada. On je prvi posumnjao u Luciusove pretpostavke.²⁰ Rješavajući najprije pitanje teritorijalne rasprostranjenosti Paganije (Neretljanske oblasti) u Konstantina Porfirogeneta,²¹ a zatim i dinastičko pitanje u Hrvatskoj u XI. stoljeću, on je morao zaći u dublju analizu kartulara samostana sv. Petra u Selu, dakle jedinog izvora o Slavcu. Međutim, on je na temelju novonađene isprave Berigoja iz g. 1050 mogao postaviti pitanje o političkoj pripadnosti Neretljanske države u XI. stoljeću na sasvim drugu osnovu. Ona mu je dala nesumnjivo najčvršću podlogu za tvrdnju da je Slavac, koji se kao i Berigoj naziva rex, bio samostalni vladar.²² No Barada je nažalost propustio da svoju teoriju očisti od slabih strana, koje su se većom pomnjom mogle izbjeći. Kako je, naime, sam stavljao u ranijoj i istoj raspravi Neretljansku oblast između Cetine i Neretve,²³ sada mu se lako moglo prigovoriti, kako je moguće da taj samostalni neretljanski vladar sudi na hrvatskom teritoriju. Nije dakle bilo dovoljno da to vrlo važno pitanje dodirne samo u nekoliko rečenica, jer one samo tako nabačene nisu mogle biti suviše uvjerljive. »Po spomenutom kartularu vidi se da je teritorij Neretljana zahvaćao i neke predjele na desnoj obali ušća

¹⁷ Prosvjeta XIV, br. 12, str. 379/80.

¹⁸ Priručnik izvora I, str. 258.

¹⁹ Nekoja pitanja iz starije hrvatske povijesti. O danskom kandidatu na hrvatski prijestol. VjZA XX, 1918, str. 227.

²⁰ Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI. stoljeća (= Dinastičko pitanje). VAHD L, 1932, str. 199. — »Evo na kako čvrstom temelju stoje sve date i epopeja naše historijografije o Slavcu! Lucius našao da je bio nekakav Slavizo rex, a videći prazninu u dokumentima između g. 1073 i 1075, on ga prosto tu ugurao. A može li se ova kombinacija održati?«. N. dj., str. 180.

²¹ Topografija Porfirogenitove Paganije (= Topografija Paganije). Staro-hrvatska prosvjeta II, 1—2. 1928. str. 37—54.

²² N. dj., str. 183.

Cetine. Crkva sv. Petra bila je na teritoriju Neretljana. Ta njoj na zapad prema Splitu ima svoj posjed Rusin i brat mu kralj Slavac... a Slavac i residira u Omišu, na teritoriju Neretljana. Po svemu Rusin je Neretljanin, a tad i Slavac.²⁴ Ovo nizanje i bitnih i nebitnih činjenica išlo je na štetu najvažnijeg kriterija, naime, pitanja koja je bila na tom teritoriju između Cetine i Žrnovnice vrhovna politička vlast: da li hrvatski kralj ili neretljanski dux odnosno rex? Tvrdnju da je crkva sv. Petra bila na teritoriju Neretljana, nije se moglo učvrstiti drugom tvrdnjom — doduše točnom — da su još zapadnije, prema Splitu, imali Rusin i Slavac svoje posjede. Ta svatko se može lako uvjeriti da je na tom malom prostoru bilo toliko različitih vlasnika — od slobodnih seljaka Hrvata do trogirskog kneza²⁵ —, i da prema tome pitanje vlasništva nad zemljom ne može biti odlučno za utvrđivanje političke pripadnosti dotične zemlje. Zbog toga je baš Barada, koji je već u prvoj raspravi mogao vidjeti osnovni problem, skrenuo diskusiju s pravog puta, t. j. na pitanje kronologije Slavca, mjesto na pitanje političke pripadnosti teritorija na kojem je bio samostan i crkva sv. Petra. Nije stoga tek slučaj da se na tom sporednom kolosjeku diskusija zadržava i danas i da usprkos sve većem broju priloga ona ostaje zatvorena u svom krugu.

Pri utvrđivanju kronologije Slavca, Barada je u svom radu osobito isticao »dva vremenska termina: sagrađenje crkve a istom poslije utemeljenje samostana pri istoj. Ražne pak kupnje u tim darovnicama učinjene su jedna prije a druga poslije utemeljenja samostana«.²⁶ S obzirom na te termine »*Jakov knez Neretljana živio je svakako i prije gradnje crkve*«, a »*Rusin živi kad samostan već postoji*«.²⁷ Kako je i »*Slavac živio poslije osnutka samostana*« konačnu kronologiju utvrđuje ovako: »*Dakle po tekstu kartulara očito je, da je Jacobus mortisticus živio prije Rusina, morticus'-a, a Slavac kralj poslije Rusina; a za Jakova stalno znamo po istom kartularu, prije spomenute isprave sumnjive i ne uzevši u obzir, da je živio g. 1078, tad je apsolutno i Rusin živio poslije 1078, dotično Slavac poslije te godine*«.²⁸

Potpuno uvjeren, da ta kronologija uklanja i posljednju sumnju u to da je Slavca zarobio Amiko, on kaže: »Tako, kako vidimo, Luciusova kombinacija, koja je toliko vremena i tako plodno hranila maštu romantičara, bez ikakva je oslonac«.²⁹ Ipak nešto opreznije nastavlja: »Vidili smo da je Berigoj, rex Marianorum, tad i Slavac može da bude rex Neretljana, što se nekako može da zaključi iz drugih činjenica« (potcrtala N. K.).³⁰ Jedina godina u kartularu, 1080, nastavlja Barada »može

²³ »Neretljani obitavahu na kopnu između ušća Cetine i Neretve, koji teritorij zvao se Krajina (Continens) za razliku od njihova otočkoga dijela zvana Maronia (Mariani, mortisticus).« — Dinastičko pitanje, str. 175. Vidi i Topografija Paganije, str. 46 i 52, bilj. 130.

²⁴ Dinastičko pitanje, str. 183.

²⁵ V. Novak - P. Škok, Iura sancti Petri de Gomai. Supetarski kartular (= Supetarski kartular), JAZU 1952, str. 214—220.

²⁷ N. dj., str. 181—182.

²⁸ Dinastičko pitanje, str. 180.

²⁹ N. dj., str. 182—183.

³⁰ N. dj., str. 183.

da se odnosi samo na prvu darovnicu, kad je crkva bila sagrađena i prigodom posvete iste, a nikako na drugu darovnicu poslije utemeljenja samostana... Ako uzmemo za ispravno da je Jakov bio živ još godine 1088/9, tad bi on (t. j. samostan; N. K.) bio sagrađen negdje devedesetih godina XI. stoljeća kad je i Slavac bio vladar neretljanski.³¹

Interesantno je, međutim, da se Barada utvrđujući kronologiju Jakova Morstika nije htio obazreti na činjenicu, da su isprave u kojima se Jakov spominje falsificirane. A to je u njegovo vrijeme bilo već dobro poznato.³² Zato je i dao ovakav, za kritičkog historičara, nepojmljiv zaključak: »Svakako po ovim podacima, *uzeoši da su isprave vjerodostojne* dade se zaključiti da je ‚dux‘, t. j. vladar Neretljana živio od 1078 do 1089« (potcrtala N. K.).³³ Dodao je doduše nekoliko redaka niže upozorenje, da se zbog neispravnosti isprava može poslužiti jedino kartularom, ali je ipak i on sam uzeo iz njih kronologiju.

Kolikogod je Baradina teorija imala zdrave temelje, ipak je bila suviše nova i revolucionarna a da bi bila prihvaćena. Gotovo se nije mogao naći historičar koji bi priznao ili htio primiti misao da je Petar Krešimir IV bio zarobljen od Normana. Ta još je nedavno Katić mislio da može bez ustručavanja skinuti s tog našeg kralja ljagu normanskog ropstva! Ali historija se dakako ne može mnogo osvrnuti na patriotske težnje historičara, pa je zbog toga vrlo interesantno pratiti na koji su sve način pobijani argumenti Barade od izlaska rasprave do danas.

U Slavčevu obranu ustaje 1933 M. Perojević.³⁴ Već prva rečenica njegova članka — kategorička tvrdnja da se »nastajuće godine slavi 860-godišnjica izbora hrvatskog kralja Slavca (Slavizo rex)«³⁵ — jasno pokazuje da je autoru bilo malo stalo do analize izvora. Perojević pobija, kako on kaže »Baradine kombinacijek«, drukčijom kronologijom kartulara. »Sve, dakle, što Petar Crni o svojoj darovnici nabraja, dogodilo se između g. 1060—1080. a kroz to je vrijeme najprije sagrađena crkva, a zatim samostan sv. Petra.«³⁶ Glavni mu je oslonac za takvo datiranje podatak o dječaku Zlobi, argumenat, koji je već upotrebio P. Kaer.³⁷ Drugi argumenat protiv Barade, t. j. pokušaj da ospori vrijednost Berigojeve isprave samo zato, što je Berigoj ondje nazvan rex, a ne iudex, mogao je Perojević istaći samo zato, što nije bio dovoljno upoznat s vrlo različitom terminologijom u srednjovjekovnim ispravama. On misli, da bi se Slavca moglo »staviti u isti stepen s Berigojem« kad bi se našao

³⁰ N. mj.

³¹ N. mj.

³² Vidi o tome II pogl.

³³ N. dj., str. 178.

³⁴ Je li Slavac bio hrvatski kralj, Jutarnji list od 24. XII 1933.

³⁵ N. dj., str. 26.

³⁶ N. mj.

³⁷ »Kupljeno diete kada je Petar pisao darovnicu, t. j. god. 1080 bilo je već redeno u svećenike, te po kanoničkom pravu imalo je već 24 do 30 godina. Uzmemo li popriečno da je imao 4 do 6 godina... tada sliedi da je crkva obstojala već god. 1060, kako smo već od prije rekli.« — Dvie opatije Sv. Petra Gumajskoga i Sv. Stjepana de Pinis u staroj spljetskoj nadbiskupiji za doba narodne hrvatske dinastije (= Dvie opatije), Spljet 1890, str. 32.

»dokumenat, u kome se i Slavac zove ‚iudex‘ ili ‚rex Marianorum‘:»³⁸ Poziva se pritom na analogiju s Družakom³⁹ — koji da se isto kao i Berigoj naziva iudex — smetnuvši s uma, da je podatak o Družaku uzet iz dakona Ivana, pa da prema tome uopće ne znamo, kako se sam Družak nazivao. Sama terminologija, dakle, nije bila podesan argumenat protiv Baradine teorije. Pozivajući se na Poparićevo tumačenje Rusinova pri-djeva morsticus,⁴⁰ Perojević je prigovorio Baradi što je Rusina s Jakovom stavio među neretljanske vladare. No kako se Jakov naziva ne samo morsticus, nego i dux Marianorum, to je našao izlaz iz nezgodne situ-acije na taj način, što je i on ustvrdio, »da su ta dva naslova jednaka, sinonimi i da oba označuju »hrvatskog admirala«, a Mariani da su »vojnici na ratnim brodovima«.⁴¹ Sve daljnje njegove zaključke o Rusinu i Jakovu ne možemo doista drukčije nazvati nego kombinacijama. Takva je jedna na pr. da je »Rusin poljički plemić, a Jakov Splićanin«, dakle, da oni »nijesu ni po rođenju Neretljani«. Ostali prigovori tiču se upravo onih problema, koje je Barada ostavio otvorenima: pitanje političke pri-padnosti teritorija na kojem je samostan osnovan, pojava bana u pratnji Slavca i pitanje granica hrvatske države. Na ta pitanja odgovara Pe-rojević tako kako zahtjeva njegova teorija: kralj, ban i teritorij mogu biti samo hrvatski. Ta od »Konstantina Porfirogenita do danas držalo se da je granica između Hrvatske i Neretljanske oblasti bilo ušće Cetine kod Omiša...«⁴² Uvjeran i on, da je dovoljno jakim argumentima pobio Baradu, Perojević preuzima Šišićevo mišljenje u cijelosti. Njegov je pri-kaz, iako pisan za širu javnost, mogao pridonijeti plodnoj diskusiji, da mu nije zbog subjektivne pišćeve ocjene⁴³ bio već unaprijed određen cilj.

Iako je problem Slavca bio od Barade dovoljno jasno postavljen. V. Novak, koji se s njim bavi još od 1921, nije pišući prvi put o tome 1952.⁴⁴ želio poduprijeti ni jednu od postavljenih teorija. Čini se, među-tim, da će srednji put, kojim ide Novak, još manje donijeti željeni konačni rezultat. On ustvari do kraja razrađuje Šišićevu koncepciju o glagoljaštvu i latinaštvu, iako je sam Šišić uklanjanjem Slavca iz redo-sljedba hrvatskih vladara izvadio iz te krhke zgrade njen najvažniji

³⁸ N. dj., str. 26.

³⁹ »Deinde pertransiens (sc. Petrus dux) ad Narrentanas insulas, cum Drosaico, Marianorum iudice, similiter fedus instituit, licet minime valeret...« — F. Rački, Documenta. str. 335—336.

⁴⁰ »Pošto naslovi *morsticus*, *moristicus*, te *militum marianorum dux* nisu se mogli odnositi na nikoga, do li na admirala kraljevske mornarice, koji se je prema tome zvao vojvoda *morski*, ili *pomorski*, ili pak *vojvoda morskih voj-nika*, to se nosioci tih naslova *Rusin*, brat kralja Slavića; i *Jakov*... moraju doista smatrati zapovjednicima kraljevske ratne mornarice hrvatske.« — B. Po-pa ri č. O pomorskoj sili Hrvata za dobe narodnih vladara. MH 1899. str. 129.

⁴¹ N. dj., str. 26.

⁴² N. mj.

⁴³ Perojević nije sklon prihvatiti Baradine »kombinacije« zbog toga, što »iz njih izlazi omračen lik najslavnijega hrvatskog kralja Petra Krešimira Velikoga«. — N. dj., str. 27.

⁴⁴ V. Novak-P. Skok, Supetarski kartular, str. 34. bilj. 12.

⁴⁵ N. dj., str. 41.

temelj. No ostavimo li tu ideološku podlogu Slavčeve teorije kod Novaka, ne možemo sasvim jasno razabrati, kako je on zamišljao ostale osnovne probleme. Ako su »Poljica pripadala pod vlast primorskog neretljanskog kneza Jakova«⁴⁵ — a moramo dodati i Rusina, jer je i on bio neretljanski vladar — kakav je bio odnos ovog teritorija prema tobožnjem hrvatskom kralju Slavcu? Dosljedno bi to moralo značiti, da je i u vrijeme Slavca taj teritorij ostao neretljanski. Dakako uz uvjet, kad bi Novak mogao dokazati, da je Slavac bio doista rex *Croatiae*. Jer on doduše tvrdi da je došao do istih rezultata kao i Barada,⁴⁶ ali to vrijedi samo za kronologiju u kartularu. Ako Novak tvrdi, da je »to zavještanje (Rusinovo — N. K.) bilo poslije 1090. godine,« a da Slavca treba pomaknuti »iz sedamdesetih godina XI. stoljeća pod sami kraj XI. stoljeća, svakako u godine poslije 1095«,⁴⁷ onda je autoru bila prva dužnost ne to, da pusti »po strani historijske zaključke, koji su s tim u vezi«,⁴⁸ već da Slavcu upravo u tim godinama opravda postojanje među hrvatskim kraljevima. On to nije učinio. Nastoji doduše da Baradinu teoriju podupre novim momentom, t. j. činjenicom, da Slavac kao zaštitnik »latinskog svećenstva i samostana sv. Petra nije mogao biti »prvoborac izrazito hrvatske stranke, koga je tobože zarobio normanski knez Amiko iz Giovenazza, kao protivnika Rima«. ⁴⁹ No takvim gledanjem ne samo da nije pridonio osvjetljavanju prilika u Hrvatskoj već je i sam naišao na poteškoće. Morao se na pr. čuditi činjenici, da među darovateljima tog »latinskog« samostana nema »ustvari nijednog Latina«. Tumačenje te činjenice ne može nas zadovoljiti, jer je ono odraz njegove vlastite koncepcije.⁵⁰

Diskusija se o Slavcu prema tome morala nastaviti i to bilo u prikazima ili u novim raspravama. Dskora izlazi dosta opsežna ocjena J. Lučića.⁵¹ Ne ulazeći ovdje u sva pitanja na kojima se zadržao Lučić, istakla bih samo bitnije. On je opravdano zamjerio Novaku što je u osnivanju samostana vidio akt protiv glagoljaštva u Poljcima, ali nema pravo kad tvrdi, da Novak nije bio svijestan »ekonomske uvjetovanosti njegove pojave, borbe i održanja«, kako ni »koji ga društveni slojevi podupiru i zašto, kojih društvenih slojeva je on izražaj«. ⁵² O tome, naime, koji ga društveni slojevi nose Novak je govorio i to ne jednom,⁵³ pa se prema mom uvjerenju ne radi uopće o tome tko ga nosi, nego *da li ga uopće nosi!* Ranija kolebanja u pogledu pripadnosti teritorija na kojem se nalazi samostan Lučić dopunjuje novim, naime tvrdnjom, »da tu treba

⁴⁶ N. dj., str. 33—34, bilj. 12.

⁴⁷ N. dj., str. 51.

⁴⁸ N. dj., str. 50.

⁴⁹ N. dj., str. 51.

⁵⁰ »I upravo ova paradoksalna suprotnost govori, koliko su hrvatski latinaši učestvovali u jednoj velikoj antiglagoljaškoj akciji, koju su pobijali ne samo Rimska kurija, njeni dalmatinski crkveni činioци i Latini, nego i oni Hrvati, koji su se opredijelili za latinizam protiv glagolizma.« — Supetarski kartular, str. 51.

⁵¹ HZ VI, 1953, str. 83—89.

⁵² N. dj., str. 85.

⁵³ Vidi osobito navedeno djelo, str. 77 i sl.

⁵⁴ N. dj., str. 86.

razlikovati tri *upravna teritorija*: hrvatski, neretvanski i splitski. Oni su doduše u XI. stoljeću, točnije u vrijeme gradnje samostana i izdavanja darovnica od strane hrvatskog vladara, pod zajedničkom hrvatskom krunom...⁵⁴ Na osnovu datacije u kartularu Lučić zaključuje, da se samostan nalazio ne na hrvatskom, već na splitskom teritoriju. »Zvonimir daruje zemlje koje su na hrvatskom teritoriju...«, a »Rusin morstik i kralj Slavac potvrđuju zemlje pod neretvanskom upravom...«. Pritom se Lučić poziva na Baradinu usmenu izjavu prema kojoj je teritorij sa samostanom došao u sklop Poljica tek u XV. stoljeću, kao i na njegovu raspravu.⁵⁵ Međutim, već je naprijed upozoreno da je Barada pitanje teritorijalne pripadnosti teritorija na kojem je samostan ostavio otvoreno, a na navedenom mjestu tvrdi, da je »crkva sv. Petra bila na teritoriju Neretljana«.⁵⁶ Trebalo je očito čvršćim argumentima ispraviti dotadašnja gledišta. Naime, datacija sama po sebi ne može biti kriterij, jer je spominjanje priora Valizze nužno, budući da je isprava nesumnjivo sastavljena u Splitu.⁵⁷ No sve kad bi te tvrdnje bile točne, nije jasno, kakav je zaključak Lučić želio iz svega izvući. On naime nigdje nije dotakao pitanje Slavca, pa ne znamo, kakav je stav zauzeo u tom pitanju.

Iste godine iznosi prvi put u javnost svoje mišljenje Lj. Karaman.⁵⁸ Na diskusiju ga je potaklo to, što ga »ni Novakovi argumenti u pogledu Slavca ne uvjeriše«. »Držim zgodnim«, kaže Karaman, »iznijeti na diskusiju svoje prigovore Baradinim i Novakovim izvodima u ovom pitanju«.⁵⁹ Čini se, međutim, kao da Karaman nije prije toga dobro upoznao oba mišljenja. Inače ne bi mogao tvrditi na pr., da »se i Novak odlučno zalaže za to, da Slavac nije hrvatski kralj između Petra Krešimira i Zvonimira, već samostalni neretljanski vladar iz samog kraja XI. stoljeća«⁶⁰ — što dakako nije točno.⁶¹ Karaman se vratio na kronologiju u kartularu kao na najvažnije uporište svoje teorije. On posve točno upozorava da terminologija ne može služiti kao oslonac za zaključivanje.⁶² Protivno Baradi i Novaku — a vidjet ćemo i tekstu kartulara,⁶³ izvlači iz uvodnog dijela kartulara zaključak, da se Petar Crni

⁵⁵ N. mj.

⁵⁶ Dinastičko pitanje, str. 185.

⁵⁷ U dataciji se osim toga spominje Zvonimir kao rex Chroatorum (Supetarski kartular, str. 215), pa bismo, sudeći prema istom kriteriju kao Lučić, morali zaključiti, da se samostan nalazio i na hrvatskom području. Ali dosljedno istom zaključivanju, morao bi i neretljanski vladar naći svoje mjesto u dataciji na početku kartulara. Novak pretpostavlja, da je sastavljač fundacione isprave mogao biti đakon Dobro (Supetarski kartular, str. 165). Vidi pogrešno zaključivanje s obzirom na dataciju u kartularu također u G. Novaka. Povijest Splita I, MH 1957. str. 75.

⁵⁸ Još o kralju Slavcu. ZC VI—VII, 1952—1953, str. 259—269.

⁵⁹ N. dj., str. 259.

⁶⁰ N. mj.

⁶¹ »Dosad je Slavac vrijedio u hrvatskoj historiografiji kao protagonista te izrazite hrvatske struje u drugoj polovini XI. stoljeća. Međutim, uz nosve sigurno hronološko pomjeranje kralja Slavca iz sedamdesetih godina XI. stoljeća pod sami kraj XI. stoljeća, ... dobija se slobodniji stav i prema Slavcu — vladaocu i prema Slavcu političaru.« — Supetarski kartular, str. 51.

»tekar u teškoj bolesti zavjetovao da će, ostane li pomoću božjom na životu, sagraditi i crkvenu zadužbinu i povući se u tišinu samostanskog života: dakle, prije bolesti nema traga crkvi, a u bolesti je začeta ujedno namisao podizanja i crkve i samostana.«⁶⁴ Osnivanje samostana i gradnja crkve istodobni su čini. A kako je još i prije gradnje crkve i samostana Petar Crni nabavljao zemlje oko same crkve — a upravo u sporu za te zemlje presudjuje Slavac — »to se je Slavac još negdje prije g. 1080. našao u Poljičkom primorju, gdje je u crkvi sv. Petra u Priku, u pratnji bana Petra i župana Zarube, presudio spor između Petra Crnog i Tugarana...«. Stoga je »razumljivo, da ga je Lučić, nagađajući, da je rex Slaviz kartulara hrvatski kralj, ugurao između Petra Krešimira i Zvonimira«. Iako sigurnih dokaza za to da je Slavac rex Croatiae nema, »ipak za to govore suglasni indiciji, a ti su: naziv rex, nastup u pratnji bana i djelovanje na teritoriju hrvatske države.«⁶⁵ Mišljenju, da bi Slavac bio neretljanski vladar protive se po Karamanu ove činjenice: 1. da se »neretljanski vladari od IX. stoljeća pa do Berigoja nazivlju iudex Marianorum, a poslije toga dux Marianorum ili morsticus«;⁶⁶ 2. da se Slavac naziva rex, a Rusin morticus, »to jest nazivom poglavara Neretljana u drugoj polovici XI. stoljeća«, pa je »neizbježan utisak, da se pravi razlika između Slaviz rex i Rusinus morsticus«; 3. da Slavca prati ban Petar, a »koliko je poznato bana su imali hrvatski kraljevi, ali ne neretljanski vladari«; 4. »Slavac vrši vladalačku sudačku vlast s ove strane rijeke Cetine, dakle na teritoriju hrvatske države, a ne u neretljanskom kraju.«⁶⁷ Najjači argumenat protiv Barade vidi u činjenici, »da je neretljanski kraj već mnogo godina prije, to jest u vrijeme kneza Jakova i Rusina, župana morskih (morsticus), a navodnih prethodnika samostalnog vladara Neretljana, Slavca, bio ušao u sklop hrvatske države.«⁶⁸ Morsticus, naime, prema Karamanu »ne označuje nekog vladara nego jednog od župana, pročelnika nekog kraja u prisustvu kojih hrvatski kralj izdaje povelju...«. Jakov je dakle »u stvari bio hrvatski velikodostojnik usko vezan s dvorom i državom hrvatskom.« Kako je Karaman datirao prvo nabavljanje zemalja oko godine 1074, slijedi »da je Jakov bio dux Marianorum već u vrijeme kralja Petra Krešimira, pa ponovo u vrijeme Zvonimira i Stjepana«; da je njegovu funkciju poglavice Neretljana samo na kratko vrijeme prekinula epizoda kralja Slavca,

⁶² Karaman, naime, točno utvrđuje, da se »Petrova zadužbina spominje kao ecclesia, pa bilo da se radi o crkvi, bilo da se radi o samostanu« (n. dj., str. 626).

⁶³ Vidi II pogl.

⁶⁴ N. dj., str. 263.

⁶⁵ N. dj., str. 263.

⁶⁶ Zaključak nije točan, jer naziv, koji su upotrebljavali sami neretljanski vladari uopće ne znamo. Osim toga ne možemo govoriti u pluralu, jer poime- nično poznajemo samo Družaka, dok se neretljanski vladar u vrijeme vojne dužda Petra II Orseola naziva princeps (R a č k i, Documenta, str. 427). Zatim, Berigoja naziva pisar Falco rex, pa tu titulu treba suprotstaviti ostalim poznatim naslovima neretljanskih vladara, a ne titulu iudex, koju upotrebljava sam Berigoj za sebe.

⁶⁷ N. dj., str. 266.

⁶⁸ N. dj., str. 267.

koji je tu funkciju dao svom bratu Rusinu.⁶⁹ Ništa, nažalost, nije autora smetalo da je nešto niže morao konstatirati, kako »Jakov nosi već u Krešimirovo vrijeme naziv *dux Marianorum*«,⁷⁰ iako je je ranije tvrdio, da su oni »morski župani«. No moramo se pitati, kako je Slavac dao Rusinu funkciju »poglavice Neretljana« i kako je taj isti Rusin mogao biti »jedan od župana«?

Ako je Karaman doista htio »ovim člankom samo upozoriti na slabe strane teze o Slavcu, samostalnom vladaru Neretljana iz kraja XI. stoljeća...«,⁷¹ suprotstavljajući joj svoju tezu onda je na sigurnijim temeljima trebao izgraditi vlastitu teoriju.

Kontradikcije u njegovu tekstu opet su zahtijevale nastavak diskusije. Karamanovo je mišljenje najprije prihvaćeno. Tako je u bilješci o raspravi K. Nemeth⁷² ustvrdio, da je Karaman, prema njegovu mišljenju iznio »uverljive i sugestivne protudokaze«, koji će »izmijeniti navedeno gledište o Slavcu.« On misli, štoviše, da je Karaman nastojao skrenuti »problem u pravu kolotečinu i približiti ga konačnom rješenju.«⁷³

L. Katić⁷⁴ je u recenziji Novakova djela također pristao uz Karamana. I on tvrdi da je »Petar prije 1080. godine dobio sve ono, što dariva god. 1080.« pa da je prema tome »Slavac bio kralj svakako prije godine 1080., a ne devedesetih godina XI. stoljeća...«. ⁷⁵ Kao da je za pojmove XI. stoljeća doista važno da li je neki vladar bio zarobljen, on završava zaključke o Slavcu riječima: »Tako je Karaman vratio povjerenje Luciusu, te nije potrebno razbijati glavu, kako neretvanska oblast dobiva nemoguću granicu preko Cetine, a i kralj Slavac sada zauzimlje svoje staro mjesto u nizu hrvatskih kraljeva...«⁷⁶

U svojoj posljednjoj raspravi⁷⁷ izašloj 1957 preuzima M. Barada, kako sam kaže, na sebe zadaću da »pitanje Slavca povрати natrag u pravu brazdu«, jer je »pisanjem V. Novaka pitanje Slavčeve kronologije upućeno krivom stazom«. ⁷⁸ Način, na koji to radi nije najispravniji: on s grubim potcjenjivanjem odbacuje i Novakovo i Karamanovo mišljenje. Težište dokazivanja prebacuje ovaj put na kronologiju zavještaja. Prvi je zavještaj učinio sam Petar prilikom posvete crkve 1079/80. To su bile zemlje oko same crkve i sačinjavale su cjelinu. Međutim, Rusin i Slavac poklanjaju i Trstenik, koji je »potpuno izvan granice prvotnog zemljišnog kompleksa zadužbine iz g. 1079/80., a jer *Rusin-Slavčeva zavještaja* nije u granicama prvotnog Petrovog zavještaja, to ona i, ne pripada prvotnom zemljištu, koje je crkva sv. Petra pri posvećenju dobila; ona g. 1079/80 još nije imala zemljište Rusin-Slavčeva zavještaja; izlazi, da

⁶⁹ N. dj., str. 268.

⁷⁰ N. mj.

⁷¹ N. dj., str. 268, bilj. 30.

⁷² HZ VII, 1954. str. 179.

⁷³ N. mj.

⁷⁴ Iura sancti Petri de Gomai — Supetarski kartular, Starohrvatska prosvjeta III, sv. 4, str. 183—193.

⁷⁵ N. dj., str. 185.

⁷⁶ N. dj., str. 186.

⁷⁷ Iz kronologije (v bilj. 1).

⁷⁸ N. dj., str. 205.

ga je dobila poslije g. 1079/80«. Kako su to bili vladarski zavještaji, »jer je Rusin učinio svoj zavještaj kao *morsticus*, a poslije njegove smrti Slavac kao *rex*, izlazi da vladanje Rusinovo seže i u vrijeme poslije g. 1079/80, a tad Slavčevo pogotovo, jer je ono bilo poslije Rusinova«. ⁷⁹

Ovim prilogom nije Barada mnogo oplodio diskusiju, iako je bilo uvjeren, isto kao i Karaman, da je upravo on ukazao na »slabe strane teze o Slavcu« — naravno teze »Karamana i njegovih pregrijevača«. ⁸⁰

U osvrtu na posljednji Baradin prilog o Slavcu, ⁸¹ Karaman je uz neke dodatke ponovio ranije tvrdnje. Ovdje je osobito isticao tri momenta: 1. da uvodni dio kartulara — uključivši i presudu Slavca — sačinjava jednu cjelinu, a u njemu se spominju događaji, koji su se zbili prije 1079/80. Slavca treba prema tome smjestiti između 1074/5; 2. da prema tituli, pratuju i teritoriju na kojem sudi Slavac uopće ne može biti neretljanski vladar i 3. da je neretljanska oblast »svakako za kraljeva Zvonimira i Stjepana, a vrlo vjerojatno već za kralja Petra Krešimira, ušla u sklop hrvatske države.« ⁸² Poljednju tvrdnju smatra najvažnijim rezultatom svog priloga o Slavcu, iako je ona stara.

II

Izvori

Ovdje dakako neće biti govora o onim izvorima, kojima nije dosad uopće osporavana autentičnost. Takav je izvor na pr. kartular samostana sv. Petra u Selu.

Ali su za pitanje neretljanskih vladara i njihova odnosa prema hrvatskoj državi od presudne važnosti podaci iz nekih isprava, kojima je već dosad u historiografiji osporavana autentičnost.

U izvorima se spominju ovi neretljanski vladari: Berigoj. Jakov. Rusin i Slavac.

a) *Berigoj.*

U kartularu benediktinske opatije na otoku Tremiti sačuvana je fundaciona isprava o crkvi sv. Silvestra na otoku Visu. Svećenik Ivan, Splićanin, koji crkvu i samostan osniva i dotira, ulazi u sam samostan u prisustvu Berigoja i njegovih župana. Ispravu je sastavio svećenik Falco, notar na otoku Tremiti. Odlomak o Berigoju glasi: »Quapropterea ego Ioannes presbiter et monachus una cum domino Berigui, advocatorem meum et rex Marianorum, et cum aliis iuppanis, qui subter scripti sunt, offero atque trado me...«.

Sam Berigoj i župani potpisuju se ovako: »+ Ego Berigoy, testis iudex Marianorum. + Rabadano, iuppano testis. + Bodidrago, iuppano

⁷⁹ N. dj., str. 215.

⁸⁰ N. dj., str. 217.

⁸¹ HZ XI—XII, 1958/9, str. 311—313.

⁸² N. dj.

¹ Dinastičko pitanje, str. 177.

testis. + Tichano, settinico testis. + Sedrago, iuppano testis. Et omnes Marans testes.¹

b. *Jakov.*

1. Nedatirana isprava Zvonimira, koju Rački stavlja između 1076 do 1078,² a kojom Zvonimir tobože daje ženskom samostanu sv. Benedikta u Splitu Pusticu u Lažanima. Jakov ima prema podacima ove isprave posebnu funkciju introduktora, t. j. on uvodi opatice u posjed. »Jacobum uero ducem Marianorum ex parte nostra legatum et introductorem abbatisse fieri in memoratis terris permisimus«.

2. Druga, također Zvonimirova isprava, tobožnja je darovnica cetsinske župe splitskom nadbiskupu. U njoj se, među ostalim svjedocima, spominje i »Jacobus morsticus«.³

3. Treću, koju je već Rački nazvao charta suspecta,⁴ izdaje splitski nadbiskup Lovro, kao svjedočanstvo o presudi donesenoj na splitskom crkvenom saboru u sporu »inter Večam Madii prioris filiam ac Ciccum abbatissam, suam neptim, Vekeneg genitam«. Pri donošenju odluke bili su, među ostalima, prisutni »Stephanus rex Chroacie et Jacobus moristicus«.⁵

4. Stjepan II potvrđuje, i opet u nedatiranoj ispravi, Zvonimirovu darovnicu za Pusticu. Rački stavlja ispravu u god. 1088—1089. Među svjedocima spominje se i »Jacobus morsticus«.

5. U kartularu sv. Petra u Selu Jakov se spominje na dva mjesta. »Vnde nos conuocatis iterum multis Spalatinorum. nobilibus, inter quos etiam Jacobum Marianorum ducem cum suis militibus ibidem interesse rogauimus, ante quorum presentiam cum prefato decertauimus Miroslauo, ubi et conuentionem hisdem monentibus nobilibus cum eis denuo fecimus... Actum est ante notitiam horum testium: ducis uidelicet iamdicti et sui risari Sauide ac ceteris militibus eius...«⁶

Prigodom presude Zvonimira između Streze i Petra Crnog u Sibniku nalazi se prisutan među svjedocima i »Jacobus marsticus«.

c) *Rusin.*

Rusin se u istom kartularu spominje također na tri mjesta.

1. »Denique comparaui seruum nomine Lubizo de Gruba, filio Purci ... coram Marstico Rusino et Grubizo suo consobrino«.⁷

2. »+ Breuem recordationem facio ego Rusinus, qui et Morsticus, de terris que sunt in Tristenico. Pars que mihi contigit, uolo et iubeo ut sint in monasterio sancti Petri pro remedio anime. Nam si quis eam subtrahere, iratum habeat trinum et unum deum et meam maledictionem. Oblata sunt autem hec coram Preda filio Stepaniti et Dragisse.

² F. Rački, Documenta, str. 112.

³ F. Rački, n. dj., str. 117.

⁴ »Plura adsunt, quae hanc chartam reddunt suspectam...« — Documenta, str. 147.

⁵ F. Rački, n. di., str. 147.

⁶ V. Novak-P. Skok, Supetarski kartular, str. 214.

⁷ V. Novak-P. Skok, n. dj., str. 221.

Denique post mortem prefati Marstici uenit uxor eius et affirmauit prefatas terras...⁸ 3. Vidi d 2.

d) *Slavac.*

Neposredno na gornji tekst nastavlja se tekst o Slavcu, za kojega je, isto kao i za Rusina, kartular sv. Petra jedini izvor.

1. »Postea uenit Slauiz rex et corroborauit prenomintas terras; coram Petro bano et Sarubba iupano et Ded filio Climini et Uelcano setnico et Iuano filio brauaro et Zurra filio Tripuni, presbiter Panesa, Budimir tepciza et presbiter Uilcano.

Ibidem Slaviz ante eosdem testes sicut partem fratris sui affirmauit sic suam partem que ibi habebat in eadem ecclesia pro remedio anime sue nec non sui fratris perpetualiter contulit.⁹

2. U parnici za samostanske zemlje g. 1176 samostanski župan Talmazo tvrdi: »Monasterium sancti Petri de Gomai a longis retro temporibus sepedictas terras possedit, quas quidem terras Rossene Moristicus prius donauit monasterio sancti Petri de Gomai et post mortem ipsius Rossene Moristici, Petrus Slauus, filius eius, et Slauizo auunculus eiusdem Petri Slaui prenomintas terras in sepedicto monasterio confirmauit...¹⁰

3. U parnici s Tugaranima za Monticellum spominje se također Slavac. Tugarani su, naime, zabranili Petru Crnome da gradi naselje za služinčad na Monticellu i pozvali su Petra Crnog pred Slavca na sud. »Attigit eo tempore uenire in nostris partibus Slauizo rex et Petrus banus, nec non Sarubba causa discordie que erat inter Slauzo et Lubomiro. Vnde uocauerunt nos ante hos nominatos uiros omnes Tugarani. Residentibus in ecclesia beati Petri que sita est in Olmisi, scilicet coram Slauzo nec non Petro et Sarubba, ceperunt altercare nobiscum et ita nobis iudicauerunt, ut ego uocarem tres meliores ex prefatis testimoniis...¹¹

Još 1876 upozoravao je Rački, govoreći o »starim prepisima hrvatskih isprava«, da »nam ipak ne daje ovjerovljenje po autentičkim osobah jamstva za pravost, kamo li za vjernost priepisa, osobito starijih izprava...«, jer »čin sam često zaostaje daleko za riečmi u onih formulah...¹² Ali je i on sam, u tim počecima kritičke historiografije, neispravnost starijih prijepisa radije pripisivao pogreškama prepisivača nego svijesnim falsifikatorima. On je želio da se njegov rad nastavi,¹³

⁸ N. dj., str. 223.

⁹ N. mj.

¹⁰ N. dj., str. 229.

¹¹ N. dj., str. 215.

¹² Stari priepisi hrvatskih izprava, str. 143.

¹³ »Utvrdivši taj čin tolikimi primjeri, naša bi nauka postupala lakoumno, kada bi onako izopačene ili glede vjerodostojnosti njihove sumnjive priepise naprosto usvojila, te s njimi onako postupala, kano da su nam u njih i kroz nje prvopisi ili matice sasvim vjerno i točno predane. S toga je neizbježiva dužnost i naše diplomatike, da ne samo svrati pažnju na ove nedostatke priepisa, nego da pomoću njihovom, koliko je moguće, uspostavi prvopis... Kada bi se nauka uztezala od ovoga truda, ona ne samo ne bi izpravila nego bi pače krivu predaju tih spomenika prošlosti sa svoje strane podupirala i prenosila ju u budućnost.« — Stari priepisi hrvatskih izprava, str. 164.

ali su njegove želje daleko zaostajale za stvarnim radom na tom polju. To najbolje pokazuje primjer isprava u kojima se spominje Jakov morsticus. V. Novak, koji je imao dovoljno hrabrosti da podnese osudu javnosti, proglasio je s pravom nedatirani Zvonimirovu ispravu (b 1) kao i onu Stjepana II (b 4) falsifikatima.¹⁴ On je nakon savjesne paleografske i diplomatske analize isprava došao do uvjerenja da su isprave sastavljene u korist samostana sv. Benedikta i to između 1119 i 1171. Pomoću nekih zadarskih isprava vrijeme je postanka pomakao u drugu polovicu XII. stoljeća. Kako su protiv njega ustali M. Šufflay, F. Šišić i J. Nagy, on se 1926 vratio na istu temu.¹⁵ Obradio je razvod zemalja sv. Benedikta i na osnovu njega dokazivao »da posedi Pustiza in Lasani. Lugoperscina subter uipera i Molendinum Salone, nisu nikad bili spomenuti u T. S. B., u razvodu zemalja, koji je najbliži vremenu, kad su monahinje sv. Benedikta navodno dobile na dar od Zvonimira te posede, a koje bi im od česti imao potvrditi i Stjepan II«. Zbog toga Novak zaključuje, da su »isprave doista prosti falsifikati iz druge polovice XII. veka«. ¹⁶ Diskusija nije time i završila jer je L. Katić¹⁷ upozorio na jedan momenat, koji V. Novak nije uzeo u obzir: to je činjenica, da je territorium sancti Benedicti nepotpun, pa da je upravo to glavni razlog zašto se u njemu ne nalaze prijeporni posjedi. To je donijelo, kako je Šufflay priznao, »preokret u pitanju njihove autentičnosti«, pa je i on morao ponovno promijeniti svoje mišljenje.¹⁸ Najzad je Šufflay svoje konačno mišljenje formulirao ovako: »Obje listine meni izgledaju spašenima ne samo s obzirom na sadržaj, već i na formu... Preokret nastupio je, jer je nestalo kontradikcije između tih listina i TSB, a time i jedinog temeljitog prigovora njihovoj autentičnosti. Morao je, međutim zauzeti stav prema »formalnim i grafičkim nedostacima«, koje je ranije u ispravama utvrdio. »Zbog njih nije moći tvrditi ni to«, kaže ovdje, »da one nisu originali«. ¹⁹ Ali baš ti nedostaci primorali su M. Baradu da se bez ustručavanja ne služi ovim ispravama. Na to, kako se Barada služio njima, upozorili smo već naprijed.²⁰ On je najprije tvrdio, da je Katić uspio pobiti glavni Novakov argumenat, ali da »još ipak nismo na čistu s ovom Zvonimirovom ispravom, jer ima i drugih sadržajnih

¹⁴ Dva splitska falsifikata XII. stoljeća, Strena Buliciana, Zagreb-Split 1924.

¹⁵ Analiza razvoda zemalja manastira Sv. Benedikta u Splitu (Territorium monasterii sancti Benedicti. Post a. 1119), Split 1926 i Prilog VAHD IV. 1925.

¹⁶ N. dj., str. 15.

¹⁷ Još o darovnicama Zvonimira i Stjepana II koludricama sv. Benedikta u Splitu (= Još o darovnicama), VAHD XLIX, 1928, str. 42—59.

¹⁸ Šufflay je prvi put ustao u obranu listina u Obzoru od 31. I. i 1. II. 1924. u članku pod naslovom O prodoru slavenskih plemenskih institucija. Međutim, kad se je J. Nagy služio ispravama kao da su autentične, on je izazvan, u Obzoru od 24. IV. 1928. ustvrdio, da bi »spasiti ove listine mogao samo onaj, koji bi iznio dokaz, da je osim spomenutog popisa samostanskih imanja za splitsko polje postojao još jedan savremeni popis samostanskih imanja, koja leže preko kaštelskog zaliva.«

¹⁹ Dvije listine o hrvatskim kraljevima, Starohrvatska prosvjeta II. sv. 1 do 2, 1928, str. 163—166.

²⁰ Vidi pogl. I. bilj. 31—33.

indicija, koji je čine sumnjivom, kao imena svjedoka.²¹ Kad je godinu dana nakon toga opet priznao, da »isprave u kojima se Jakov spominje nisu posve pouzdane«, nije ga to ništa smetalo da na njima izgradi kronologiju za Jakova.

L. Katić se u posljednjim raspravama također osvrnuo na navedene falsifikate. Ostaje, dakako, pri svom uvjerenju, da »pokušaj, da se ove isprave proglase falsifikatima, nije uspio«.²²

Međutim, činjenica da je territorium sancti Benedicti nepotpun, mogla je doista ukazivati na to, da tada, t. j. polovicom XII. stoljeća, samostan sv. Benedikta nije imao posjede, o kojima govore spomenuti falsifikati. Ali, ne ukazuje li način, na koji abbatissa Katarina provodi razvod u Dilatu g. 1171 upravo na to, da je Novak imao pravo? Katić misli, da taj »razvod iz g. 1171. govori, da su koludrice bile zaboravile na imanje u Dilatu, premda su imale zanj ispravu, jer bijaše prošlo mnogo vremena, otkad ga posjedovahu. Dobri ih ljudi upozoriše na njihovo pravo, koje potvrdiše preko stotine svjedoka«.²³ Ne bismo se mogli složiti s tom interpretacijom. Već sama tvrdnja opatice Katarine da je dio teritorija u Dilatu, koji »antecessores dederunt«, bio dotad nepoznat, pobudjuje sumnju. Sumnja raste, kad nešto dalje saznajemo na koji su način koludrice utvrdile svoj posjed u Dilatu. »Nunc autem diuina providencia inuenimus ostensores et loci illius habitatores, qui supra nominatum territorium certissime scire dicebant et a suis senioribus ostensum habebant, videlicet Juance et Muaci«. Kad su došli u Pusticu, gdje su svjedoci i »ostensores« ručali, »fere plus quam centos homines surrexerunt«.²⁴ Oni nisu ustali zato da *potvrde* navode dvojice sumještana, već zato da im se *opru* (surrexerunt). Imali su, naime, pravo da prilikom razvoda prosvjeduju, ako nisu bili zadovoljni s povučenim granicama. No njihovi su ih sumještani znali umiriti, jer su im, kako se nastavlja u razvodu, glasno povikali: »... hanc ostensionem, quam nos hodie vobis ostendimus *procul dubio* veram esse credatis«.²⁵ Nije li dakle upravo ovaj »testamentum« opatice Katarine, u kojem se, kako je to već Novak utvrdio, Pustica prvi put spominje kao posjed samostana, pomogao koludricama da dodju do posjeda? Pravna podloga na osnovu koje »stječu« taj posjed neobično je labava. Iako se spominje, neki »priuilegium« — ne zna se niti tko ga je izdao! — razvod je bio proveden jedino na osnovu svjedočanstva dvojice svjedoka, koji su tek čuli od svojih staraca što je sve samostan posjedovao! Držim, prema tome, da su sumnje Novakove u Zvonimirovu i Stjepanovu ispravu o Pustici u Lažanima posve opravdane, bez obzira na to, što je razvod iz sredine XII. st. mogao biti nepotpun. Sam pak razvod iz 1171 ionako nije imao

²¹ Episcopus chroatensis, Croatia sacra II, 1932, str. 206, bilj. 194.

²² a Dinastičko pitanje, str. 178.

²³ Reambulacija dobara splitskoga nadbiskupa 1397. godine (= Reambulacija), Starohrvatska prosvjeta III, sv. 5, 1956, str. 155.

²⁴ Još o darovnicama, str. 55/6.

²⁵ T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (= C. D.) II, str. 131.

²⁶ T. Smičiklas, C. D. II, str. 131.

fidem publicam, jer ga nije ovjerovila nikakva javna vlast.²⁶ Bit će dakle ipak točno, da je u doba bizantskog vladanja zaslugom opatice Katarine, koja »bijaše jedna vrlo energična opatica samostana sv. Benedikta«,²⁷ Pustica prešla, usprkos protestima mnogih ljudi, u sklop samostanskih zemalja. Iako bi se moglo i dalje o tim ispravama raspravljati, za pitanje kojim se ovdje bavimo, ovo je dovoljno.

Međutim, to još uvijek ne znači, da navedene isprave treba odbaciti, jer je Rački dobro rekao: »Međutiem, ako se i može dokazati, da je predaja ove ili one česti izprave izopačena, odavle još ne sledi, da je i sva sadržina izmišljena«. ²⁸

Pogotovo ne u ispravama sv. Benedikta, kojima je glavna svrha da dokažu vlasništvo nad nekim samostanskim posjedima. Popis svjedoka mogao je dakle biti uzet iz nekih autentičnih isprava. Svakako treba uzeti u obzir činjenicu, na koju je položio osobitu pažnju V. Novak, naime, da je Jakov introduktor, a da tu čast ne poznajemo u doba narodne dinastije.²⁹ Važno je to zbog toga, što se upravo na osnovu ovog podatka gotovo beziznimno zaključivalo, da je Jakov bio hrvatski admiral odnosno dostojanstvenik na hrvatskom dvoru.

Nešto veću sigurnost u zaključivanju daju ostale isprave o Jakovu. Zvonimirova isprava o darivanju cetinske župe splitskom nadbiskupu također je falsifikat. Već ju je Rački smatrao sumnjivom,³⁰ a Šišić je dodao nove argumente u prilog njegovu mišljenju.³¹ Kasnije je doduše bio nešto blaži u ocjeni, pa nije otvoreno htio priznati da je ta isprava falsifikat, niti povući prijašnje mišljenje.³² To dakako ne mijenja ništa na stvari. Argumenti, koje je Šišić nizao u prilog mišljenju da je isprava falsifikat, dali bi se još i dalje nabrajati, ali to nije cilj ovog priloga. Za nas je dovoljna konstatacija, da niti ova isprava, u kojoj se spominje Jakov, nije autentična.

I najzad, četvrta isprava u kojoj se Jakov spominje, općenito se smatra sumnjivom,³³ ispremiješanom³⁴ i nepouzdanom.³⁵ Iz teksta se isprave uopće ne može razabrati sadržaj.

²⁶ M. Barada je pokušao dokazati da su kartulari kod nas imali od X. do XIII. stoljeća veću vrijednost nego originalne isprave, ali to nije točno. On je naime nastojao da nas uvjeri u to, kako su kartulari splitske crkve imali od samog početka fidem publicam, iako su ga mnogi podaci što ih sam navodi još za XIII. stoljeće lako mogli uvjeriti u protivno. Vidi Dvije naše vladarske isprave, Croatia sacra 1937, str. 12–14. Vidi točno tumačenje u djelu Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV. veka. SKA, Pos. izd. knj. LXXVII, 1930, str. 71 i sl. od M. Kostrenčića.

²⁷ Reambulacija, str. 157.

²⁸ Stari priepisi hrvatskih izprava, str. 164.

²⁹ Dva splitska falsifikata, str. 561.

³⁰ »Forma inconsuetam suspectam reddit hanc chartam...« — Documenta, str. 118.

³¹ Priručnik izvora I, str. 185.

³² Povijest Hrvata, str. 575, bilj. 49.

³³ F. Rački, Documenta, str. 147.

³⁴ Episcopus chroatensis, str. 206, bilj. 196.

³⁵ D. Gruber, Nekoja pitanja iz starije hrvatske povijesti, VZA XX, 1918, str. 209. I V. Novak govori o »listini tobožnjeg splitskog sinoda održanog prema Račkome 1088./89. godine«. — Supetarski kartular, str. 195.

Kad bismo spomenute isprave mogli proglasiti djelom jednog falsifikatora, onda nam ne bi bilo teško izvlačiti iz njih zaključke. Međutim, ako i možemo sa sigurnošću prihvatiti mišljenje Novaka, da je samostan sv. Benedikta sastavljač, ili bolje naručitelj dviju isprava,³⁶ ostale su dvije isprave mogle nastati jedino po želji splitske nadbiskupije i samostana sv. Marije u Zadru. Dakle, najmanje tri različita izvora iz kojih su ove isprave potekle, a ipak se u njima spominje Jakov. Ta činjenica isključuje mogućnost, da je Jakov morsticus kao historijsko lice izmišljen. Ali to, dakako, još ne znači, da smo dužni slijediti sastavljače falsifikata i staviti Jakova među hrvatske dostojanstvenike i pripisivati mu upravo one funkcije, koje su mu davali sastavljači falsifikata. U tom smo pogledu dužni dati prednost autentičnim izvorima.

Teško bi bilo već danas utvrđivati kako je podatak o Jakovu ušao u sve falsifikate. Mogli bismo pretpostavljati da je kao podloga služio kartular sv. Petra u Selu — u kojemu je Jakov Marianorum dux — no time bismo negirali postojanje svake autentične isprave, što ne bi bilo ispravno. Kako pak za najvažnije pitanje: da li je Jakov bio neretljanski vladar ili hrvatski dostojanstvenik, nije bitna i kronologija, to se zasad, t. j. prije kritičke obradbe falsifikata — možemo zadovoljiti jednim sigurnim rezultatom: *Jacobus Marianorum dux* ili *morsticus* historijsko je lice. Dalje zasad ne bismo smjeli ići.

Time nisu iscrpljeni svi izvori, koji su odlučni za rješavano pitanje. Budući da se na tom teritoriju između Žrnovnice i Cetine spominje kao vlasnik posjeda i splitska nadbiskupija, nužno se nameće dužnost kritičke ocjene isprava, u kojima se ti posjedi spominju. Kako su isprave od reda falsifikati iz jednog rukopisa splitske Mensae episcopalis iz XVIII. st.,³⁷ to se o njima još od Račkoga dosta raspravljalo. Uzet ću u obzir samo one isprave u kojima se spominju poljička sela Srinjin,³⁸ Tugare, Gate i Osik.

Već u prvoj ispravi navedenog rukopisa, poznatoj Trpimirovoj ispravi iz 852, podatak o Tugarima pokazuje, da *taj dio isprave* ne može biti autentičan. U ispravi se, naime, tvrdi da je nadbiskup Petar zamolio Trpimira, da mu potvrdi sve posjede što je splitska crkva dobila ili

³⁶ Dva splitska falsifikata, str. 568.

³⁷ To su ove isprave: 1. Trpimirova od 4. III. 852; 2. Muncimirova od 28. IX. 892; 3. Zvonimirova od 9. X. 1076; 4. Zvonimirova od 16. IV. 1078; 5. Zvonimirova iz 1078, kojom tobože daje splitskoj crkvi župu Cetinu; 6. Zvonimirova iz 1083, izdana u korist nadbiskupa Lovre za Sminu; 7. Bela II potvrđuje splitskoj crkvi g. 1138 crkvu sv. Marije; 8. potvrda Gejze II iz 1143 za istu crkvu; 9. Gejza II potvrđuje tobože g. 1158 Branimirovu darovnicu Srinjina; 10. isti potvrđuje također splitskoj crkvi crkvu sv. Bartola, samostan sv. Stjepana i Mojsija; 11. Stjepan II potvrđuje g. 1163 župe splitske crkve; 12. crkveni sabor u Splitu g. 1185; 13. papa Celestin III potvrđuje splitskom nadbiskupu sv. Jurja na Putalju i druge posjede; 14. isprava Andrije II iz 1198 za crkve sv. Mojsija i Stjepana u Saloni; 15. bula pape Inocenta III iz 1202; i 16. potvrda splitskih posjeda izdana od Andrije II g. 1207.

Vidi o njima F. Šišić, Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman, VHAD n. s. X, 1908/9, str. 60, i Priručnik izvora I, str. 185—186.

³⁸ Upotrebljavam naziv Srinjin mjesto Srinjine, kako se općenito upotrebljava, jer je Katić upozorio na to, da je prvi naziv ispravniji.

kupila u Lažanima i Tugarima.³⁹ Dosad se u hrvatskoj historiografiji jedino D. Švob usudio ustvrditi da su Trpimirova i Muncimirova isprava falsifikati.⁴⁰ Međutim, način na koji je to učinio bio je tako oštar i radikaln, a pomalo i nerazumljiv,⁴¹ da njegove rezultate nije nitko htio uzeti u obzir. Štoviše, njegova se rasprava smatrala neopravdanim napadom na ove dvije isprave.⁴² Pa ipak pruža sam sadržaj najjasniji dokaz da Trpimirova isprava nije u danas poznatoj formi autentična. Ako, naime, ni jedna autentična isprava splitske crkve, niti jedan popis posjeda iz XIV. stoljeća⁴³ ne poznaje Tugare kao posjed splitske crkve, onda ne može biti sumnje, da je taj podatak o Tugarima ušao u ispravu samo kao *pium desiderium* splitske nadbiskupije, a ne kao njen stvarni posjed.

Tugari se još spominju kao posjed i u kasnijim falsifikatima: Zvonimirovoj ispravi iz 1048,⁴⁴ Kolomanovoj ispravi iz g. 1103,⁴⁵ i buli Celestina III iz g. 1192.⁴⁶ I ta nas činjenica učvršćuje u uvjerenju da splitska nadbiskupija nije posjedovala Tugare, niti je ondje imala svojih posjeda.

Drugi posjed splitske crkve, koji se spominje u ispravama jest Srinjin. Već je V. Novak utvrdio, da »historijski dakle ne može biti sumnje, takvi dokumenti, *falsifikovani*, jedina su svjedočanstva za posjedovanje toga mjesta Srinjina i njegovih zemalja, koje su na kraju dovele i do katastrofe na Mosoru, negdje blizu Mutograsa augusta 1180 godine«.⁴⁷

Srinjin se prije izbijanja sukoba s knezom Nikolom Kačićem 1180, spominje, kako je to već izložio V. Novak,⁴⁸ pet puta i to:

1. u ispravi Zvonimira od 16. IV. 1076, »koju je već Rački označio kao *charta spuria*. No ona nije *spuria*, nego je falsifikovana, kao i ona

³⁹ »... ut primum, quidquid proprio emi pretio uel quod donatum est in immobilibus et mobilibus in sancta matre ecclesia, id est in Lasani et Tugari, cum seruis et ancillis... sanctae salonitanae ecclesiae dictae mancipata in aeternum permaneat...« — F. Rački, Documenta, str. 3.

⁴⁰ Krivotvorine o sv. Jurju Putaljskom, VHAD n. s. XVII, 1936, izašlo 1940, str. 195—207.

⁴¹ D. Švob je prema mome uvjerenju pretjerao u tome, što je hiperkri-tički pristupao analizi i odbacivao sve izvore, koji su mu se činili sumnjivima. Pritom se nažalost nije pitao dovoljno jasno, kakva je svrha postanka falsifi-kata, pa zbog toga njihov postanak nije baš protumačio na suviše uvjerljiv način. Pokušao je zatim protumačiti pogreške u Tominu tekstu (poznate To-mine podatke o Trpimiru, Branimiru i Muncimiru) i dovesti u vezu s Trpi-mirovom i Muncimirovom ispravom preko nekog nepoznatog izvora, no u tome dijelu rasprave nije bio dovoljno jasan. Vidi n. dj., str. 196 i sl.

⁴² »Dokazi autorovi vrlo su labavi i nelogični, a i u našoj historiografiji nisu uzdrмали vjeru u Trpimirovu i Mutimirovu povelju...« Reambulacija, st. 137.

⁴³ Iz XIV. st. postoje dva popisa dobara splitske crkve: jedan iz 1338 i drugi iz 1397., koji je obradio L. Katić. Vidi Reambulacija, str. 135—163.

⁴⁴ F. Rački, Documenta, str. 114—115.

⁴⁵ T. Smičiklas, C. D. II, str. 10.

⁴⁶ T. Smičiklas, C. D. II, str. 231.

⁴⁷ V. Novak-P. Škok, Supetarski kartular, str. 63.

⁴⁸ N. dj., str. 62.

druga Zvonimira, kojom kralj dariva splitskoj nadbiskupiji Cetinsku župu«;

2. u ispravi Kolomana iz 1103. (V. Novak, pozivajući se na Šišića zaključuje opravdano i za ovu ispravu da je »prosti falsifikat«);

3. tobožnja Gejzina isprava iz g. 1158 treće je svjedočanstvo o Srinjinu, ali je i ona »očigledan falsifikat, učinjen od strane predstavnika splitske crkve«. I u tu je ispravu već sumnjao Rački,⁴⁹ dok je Šišić⁵⁰ kolebao;

4. u društvo splitskih falsifikata treba uključiti i tobožnju bulu pape Celestina III iz 1192. I ona spominje Srinjin. Novak je i za nju ispravno ustvrdio: »Međutim, i ta je bula falsifikat, i to, dakako, opet u korist splitske crkve«⁵¹ (nastala je vjerojatno u XVII. stoljeću);

5. I najzad, peti put se Srinjin javlja u ispravi Andrije II iz 1207.⁵² Šišić je o njoj rekao, da je »prenapravljena prema autentičnom originalu« i da »potsjeća na formu ovih glavnih spomenutih falsifikata«,⁵³ dok Novak misli, da sama listina ne bi morala biti izvorni falsifikat, što se tiče istinske potvrde Andrije II. Andrija je uistinu mogao da to učini, potvrdivši, obmanut ranijim falsifikatima ranije »privilegije« splitske crkve.⁵⁴

Ostala poljička sela, redom kako su navedena u falsifikatu Zvonimira iz 1078: »Gatte, Osici, Debric, Dlanoce, Vollari et Cremene, que posite sunt infra montes Massari«⁵⁵ — također nisu potvrđena kao posjed splitske crkve, pa za njih vrijedi isto što je rečeno za Tugare i Srinjin.

Autori se ne slažu u pitanju kad su spomenuti falsifikati nastali i to zbog toga što nisu sasvim jasno utvrdili svrhu i cilj falsifikata. No za pitanje koje ovdje rješavam zaista nije odlučno da li je njihov postanak diktirala potreba u borbi s knezom Nikolom Kačićem⁵⁶ ili želja nadbiskupa Ugolina da postigne što veći opseg nadbiskupskih zemalja. Smatram, da bi čitavu skupinu isprava u Mensa episcopalis trebalo ispitati i obraditi u cjelosti, jer će se jedino na taj način moći utvrditi i njihov postanak i provenijencija.

⁴⁹ Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII. vieka. Rad JAZU 45, 1878, str. 137—138.

⁵⁰ God. 1914 piše Šišić: »Ali kao lažne treba bar još proglasiti prvu Gejze II. od 1158 i pape Inocenta III. od 23. prosinca 1202.« (Priručnik izvora I, str. 580—581). Međutim, u posmrtnom djelu »Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102—1301) I, Zagreb 1944, mijenja mišljenje. »Tome nasuprot isprava kralja Gejze II od godine 1158., kojom je potvrdio splitskoj crkvi dar hrvatskog kneza Branimira sela Srinjine u Poljicima izgleda da je autentična.« — N. dj., str. 101, bilj. 44.

⁵¹ N. mj.

⁵² T. Smičiklas, C. D. III, str. 70.

⁵³ Priručnik izvora I, str. 581, bilj. 3.

⁵⁴ V. Novak-P. Skok, Supetarski kartular, str. 63.

⁵⁵ F. Rački, Documenta, str. 114. L. Katić ovako lokalizira navedene posjede: »Gate, Tugari, Osic, Debric (valjda Dubrava), Dlanoce (možda Močice u Sitnomu), Volari (Vilar?) i Kremene.« — Reambulacija, str. 153.

⁵⁶ Šišić je najprije stavljao postanak u XIV. stoljeće (Dalmacija i kralj Koloman, str. 60—69), a zatim se složio s I. Pivčevićem, da su neki od ovih falsifikata nastali o. 1166. Vidi Poviest za Arpadovića, str. 101, bilj. 44.

Za nas je bitno, da spomenute isprave ne mogu služiti kao izvorni materijal na osnovu kojega bi se moglo utvrdjivati vlasništvo splitske crkve u poljičkom primorju. Ne bismo se dakle mogli složiti s Katićem, koji je još nedavno tvrdio, da je Srinjin »jedna od najstarijih darovština splitskoj crkvi«. ⁵⁷

U grupi izvora, koje ovdje obrađujem, svakako je najvažniji izvor sam kartular samostana sv. Petra u Selu. U interpretaciji kronoloških podataka, koje kartular pruža, ne vlada u hrvatskoj historiografiji jedinstveno mišljenje.

Osnovno je prijepono pitanje ovo: da li jedina godina u kartularu, 1080, godina posvećenja crkve i samostana, ili samo crkve sv. Petra. Protiv starije datacije, koja je stavljala izgradnju samostana i crkve prije 1080, ⁵⁸ ustao je prvi M. Barada. Opirući se na riječi Petra Crnog »post multorum annorum curricula«, on je tvrdio, »da je samostan osnovan tek 90-tih godina. ⁵⁹ S njim se složio i V. Novak. ⁶⁰ Karaman naprotiv baca ponovo postanak i crkve i samostana prije 1080. Iako su njegovi argumenti tako logični da na prvi pogled osvajaju, treba dati prednost samom tekstu kartulara, a on se protivi takvoj interpretaciji. Taj odlomak o osnivanju samostana glasi: »Nam post multorum annorum curricula decidi in infirmitate, ut nulla spes euadendi esset; ideo uotum uoui in ipsa infirmitate, ut si ego conualescerem de infirmitate, in prefata ecclesia Petri apostoli ibi me totonderem et habitum beatissimi Benedicti reciperem. Igitur dispensante diuina clementia surrexi de lectulo et consilio et adiutorio Laurentii archiepiscopi ceterorumque clericorum in supra nominata ecclesia domnum Gregorium nostrum nepotem abbatem ordinauimus; et hoc quod uoui auxilio dei adimpleui. Sed cum cepimus edificare domos quas necessaria erant fratribus amiculo dei consumauimus. Quapropter consilio memorati abbati aliorumque fratrum uoluimus in nominato Monticellum, quod comparaui a Miroslauo et a filiis Michahelis, uicem construere nostris famulis, ceperunt Uilkiki nec non Prodanus duornico cum omnibus Tugaranis... resistere...«.

Objektivno tumačenje ovog odlomka pruža, prema mome uvjerenju, ove podatke:

1. Vremenska oznaka post multorum annorum curricula neminovno uključuje u sebi neki poznati događaj od kojega se te godine računaju. To može biti samo osnivanje crkve, jer se i sam Petar Crni zavjetovao u bolesti da će in prefata ecclesia u slučaju da ozdravi, postati monah. »Tek post multorum annorum curricula, dakako iza 1080, došlo je do Petrove odluke o izgradnji manastirskih zgrada, i dosljedno i do izvršenja toga zavjeta, koji je... učinio u vrijeme teške bolesti«. ⁶¹ Novak točno utvrđuje, da je historičarima smetala 1080 godina zbog toga, što su poznate historijske događaje, t. j. zarobljenje hrvatskog kralja u kar-

⁵⁷ Reambulacija, str. 151.

⁵⁸ Vidi P. Kaer, Dvie opatije, str. 32. — F. Rački, Documenta, str. 65.

⁵⁹ Dinastičko pitanje, str. 215.

⁶⁰ V. Novak - P. Skok, Supetarski kartular, str. 189 i sl.

⁶¹ N. dj., str. 193.

tularu datirali ranije, pa su 1080 godinu smatrali netočnom. »Prema tome, Petar Crni bi, ako je to približno točno, pristupio izgradnji manastirskih zgrada tek oko 1090. godine, možda i koju godinu ranije. Dakle, sve ono što je u ma kojoj vezi s crkvom, treba datirati poslije 1080. godine, a ono s manastirom dakako poslije 1090. godine«. ⁶²

2. Tek tada kad je ozdravio Petar Crni je po savjetu nadbiskupa Lovre i drugih svećenika postavio opatom in supra nominata ecclesia svog nećaka Grgura. Obrativši pažnju samo na tu rečenicu o postavljanju opata, Karaman je smatrao nemogućim, da se u crkvi postavlja opat. ⁶³ Ali iz teksta jasno izlazi, da je Petar Crni *istodobno* počeo graditi i samostan: »*cum cepimus edificare domos quas necessaria erant fratribus*...«. Na tom dijelu rečenice, na kojem leži sva težina dokazivanja, Karaman se uopće ne zadržava. ⁶⁴ Može li uopće biti jasnije rečeno, da je Petar Crni počeo graditi samostan — *domos fratribus*?

3. Tek kad je dovršio samostan, počeo je Petar Crni graditi i naselje za samostansku služinčad i ljude, i tada je nastao spor s Tugaranima.

Postavlja se dakako pitanje, od kojeg datuma treba računati post multorum annorum curricula? Karaman je dobro upozorio, da osnivanje crkve i njeno posvećenje vrlo često nisu istodobni čini, ⁶⁵ što je točno. Novak se naprotiv zalagao za 1080 godinu kao jedinu koja dolazi u obzir. »Za crkvu, t. j. za njenu izgradnju i posvećenje, može da vrijedi samo ona godina, koju je sastavljač kartulara prenio iz originalne noticije iz fundacione listine, i stavio na čelo kartulara... To je nesumnjivo samo i jedino 1080. godina«. ⁶⁶ Čini se, da Novak ima pravo, ukoliko uzima 1080 godinu kao onu, koja je uzeta iz fundacione isprave, sastavljene prilikom posvećenja, ali ne i tada, kad tvrdi, da se ta godina odnosi i na gradnju. Gradnja je mogla početi nekoliko godina prije, ali je Petar Crni darivao crkvu posjedima nesumnjivo prilikom *posvete*: »*Igitur in loco, qui dicitur Selle... cepimus ad honorem principis apostolorum omnium Petri apostoli ecclesiam construere, quamque deo permitente studio artificum compleuimus. Denique iam peracta, conuocato presule memorato... eandem consecrari rogauimus... Deinde auctoritate duce diuina prephatus archiepiscopus cum ceteris sibi astantibus ministris pro dotis eiusdem ecclesie nos exigere cepit... Terras autem dedimus omnes que in circuitu habentur ecclesie*...«. ⁶⁷

⁶² N. dj., str. 193/4.

⁶³ Još o kralju Slavcu, str. 261/2.

⁶⁴ On naprotiv tvrdi: »... da se tekao u teškoj bolesti zavjetovao da će, oстане li pomoću božjom na životu, sagraditi crkvenu zadužbinu i povući se u tišinu samostanskog života: *dakle prije bolesti nema traga crkvi*, a u bolesti je začeta ujedno misao podizanja i *crkve i samostana*« (potcrtala N. K.). — Još o kralju Slavcu, str. 263.

⁶⁵ Činjenica je točna, samo mi se čini da primjeri za to nisu baš sretno odabrani. Očito je postojala razlika u trajanju gradnje između male seoske crkvice i gradskih katedrala. Vidi Još o kralju Slavcu, str. 260.

⁶⁶ Supetarski kartular, str. 193.

⁶⁷ N. dj., str. 213.

Drugo je osnovno kronološko pitanje vrijeme osnutka samostana. Iako Barada prigovara Novakovom približnom računu za osnutak samostana oko 1090 godine⁶⁸ — koji je račun ujedno i njegov — vraća se također na njega. Ali ta kronologija nije tako čvrsta kako Barada misli, jer gornju granicu Jakovljeva vladanja određuje i falsifikatom, što ne mora biti točno. Uza sve to može se prihvatiti i Baradino i Novakovo mišljenje, jer se izvor sam ne protivi njihovoj interpretaciji.

Međutim, još na jednom mjestu u kartularu Petar Crni govori o tome kako je otišao u samostan. To je izvod o nagodbi s Ludinom.⁶⁹ Već je Novak pretpostavljao da je možda taj Ludin sin Miroslava, koji je vodio parnicu s Petrom Crnim pred Jakovom morsticus-om,⁷⁰ pa da je možda nagodba učinjena u Splitu »neka rođačka pogodba, da bi se sasvim zadovoljilo lice, koje je pretendovalo na zemlje, što su pogodbom pripale Petru Crnom«.⁷¹ Kako se među rođacima (parentes) Ludinovima, koji preuzimaju jamstvo, ne spominje njegov otac Miroslav — a on se ne spominje niti u parnici, koja se vodi pred Slavcem za Monticellum⁷² — bio je on vjerojatno u doba, dok je još Petar Crni boravio i živio u Splitu, mrtav. Kako je tek nakon nagodbe s Ludinom u Splitu Petar Crni otišao u samostan (post haec habii ad monasterium),⁷³ to bi ta činjenica bila još jedan dokaz u prilog Baradinom datiranju kartulara.

Nema, dakle, nikakva razloga da mijenjamo kronologiju koju je postavio Barada.⁷⁴ To više, što su protivna nastojanja nastala, usprkos jasnom tekstu kartulara, kao rezultat težnje da se ide ususret Luciusovoj hipotezi o Slavcu.

III

Dugotrajna diskusija o Slavcu izbacila je dovoljno jasno dva osnovna pitanja: pitanje političke pripadnosti teritorija na kojem Petar Crni osniva crkvu i samostan te s tim u vezi i pitanje tadašnjih granica hrvatske države i 2. problem političkog razvitka neretljanske države, njena položaja prema Hrvatskoj i njenih vladara.

Naglasila sam već naprijed da pitanje kronologije Slavca ne smatram bitnim, jer ako je točna pretpostavka da je Slavac neretljanski vladar, onda je zaista svejedno da li je živio u doba Petra Krešimira IV ili Zvonimira.

Svi oni autori, koji smatraju da je Cetina bila granica hrvatske države u doba osnivanja samostana pozivaju se na Konstantina Porfiro-

⁶⁸ »Na to ću za sada opaziti, da jedino i samo po *kronologiji Jakova morstika* g. 1090. postaje povijesna činjenica i mjerilo Slavčeve kronologije, a nikako nije ta godina u vezi s gradnjom samostana. Zbog toga godina 1090. po V. Novaku potpuno lebdi u zraku.« — Iz *kronologije*, str. 204.

⁶⁹ Supetarski kartular, str. 226.

⁷⁰ N. dj., str. 214.

⁷¹ N. dj., str. 45.

⁷² N. dj., str. 215.

⁷³ N. dj., str. 226.

⁷⁴ Nisam se ovdje posebno zadržavala na Baradinovoj kronologiji zavještaja, jer je smatram točnom. Vidi Iz *kronologije*, str. 205—210.

geneta.¹ Drugi, kao na primjer Šišić,² prebacuju granicu na Neretvu, jer je prema njihovu uvjerenju neretljanska oblast već ranije došla pod vlast hrvatskog kralja. Argumenti su za takvo mišljenje bili različiti: Šišić se pozivao na vojničku snagu Tomislava³ i na činjenicu »da se poslije voine dužda Petra II Orseola Neretljanska oblast *nikad* više ne spominje kao zasebna politička jedinica...«⁴

Dakako da se svim tim argumentima — izuzevši onaj o političkoj nesamostalnosti neretljanske oblasti, koji pada s Baradinim izdavanjem Berigojeve isprave — ne može opravdati Cetinu kao granicu između Hrvatske i neretljanske države u XI. stoljeću. Ta od sastava 39 poglavlja *De administrando imperio* do osnutka samostana prošlo je više od 100 godina!

Moglo bi se tražiti pomoć u podacima o županijama, koje se prostiru na tom području. Ali i tu ćemo se brzo naći u stisci. Barada je pokušao upravo u posljednje vrijeme⁵ na temelju kliške županije utvrditi uređenje starohrvatskih županija. Ne ulazim ovdje u pitanje ima li uopće opravdanja identifikacija Parathalassia = kliška županija,⁶ osvrnut ću se samo na dokaze, kojima je Barada utvrđivao istočne granice kliške županije: ona je sezala uz more do istočne granice prastarog trogirskog teritorija... obuhvatajući uz drugo *zastalno* današnja Kaštela, Solin, Klis, Mravince, Kučine, Žrnovicu, Srinjine i Tugare u »Srednjim Poljicama; ktomu prelazila je Kozjak, kao i glavno bilo Mosora s današnjim Konjskim, Dugopoljem i Gornjim Poljicama.«⁷ No kad je trebalo i dokazati da su »i Srednja Poljica Kliške županije bila vladarsko dobro«, morao je posegnuti za falsifikatima. »Uza sve to što je falsificirana oko 1180., kad je nadbiskup *Rajner* htio da predjele u srednjim

¹ Pozivanje na Konstantina Porfirogeneta nije bilo uvijek izričito, ali je većina autora ostala u prikazu neretljanske oblasti u okvirima, koje daje car-pisac. Vidi Topografija Paganije, str. 38—41; Supetarski kartular, str. 198; Još o kralju Slavcu, str. 226, i L. Katić, *Iura sancti Petri*, str. 186.

² Povijest Hrvata, str. 653.

³ »Tomislav je sjedinio Panonsku Hrvatsku s Dalmatinskom u jednu državu, proširio je vlast svoju na ostrva Vis, Brač i Hvar.« Šišićeve tvrdnje su u protivnosti s tekstom u *De administrando imperio*. Komentar djela vidi B. Ferjančič. Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, t. II, SAN, pos. izd. CCCXXIII, Beograd 1957, str. 64 i sl.

⁴ Povijest Hrvata, str. 433, bilj. 38.

⁵ Hrvatski vlasteoski feudalizam po vinodolskom zakonu, Djela JAZU 1952, str. 23—34.

⁶ Barada nije uopće pomišljao na to, da Parathalassiju Konstantinova teksta smjesti drugdje u Hrvatskoj, iako ga Cetina kao granica Hrvatske nije trebala smetati. Ako su se, naime, u 11 županija ubrajale i Livno, Imotski, Pliva i Pesenta, koje su daleko izvan granica Konstantinove Hrvatske, onda je prilično uzaludan posao trpati sve hrvatske županije u te uske granice. Osim toga, identifikacija Parathalassia = Kliška županija nije zajamčena ni jednim kasnijim izvorom. Očenoito mišljenje (v. Šišić, Povijest Hrvata, str. 449; Ferjančič, n. dj., str. 33, bilj. 99) nije prihvatio P. Skok, koji taj naziv poistovjećuje s Primorjem ili Pomorjem odnosno Neretljanskom oblašću. Vidi Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, JAZU 1950, str. 251. On je sretno, kako je sam navijestio (n. dj., str. 255, bilj. 1.) posebnu lingvističku studiju naziva *morsticus*, Maronia i Mariani, ali ga je pretekla smrt.

⁷ N. dj., str. 23.

Poljicima prisvoji, ona je ipak svjedočanstvo, da je splitska crkva tu od prije, vjerojatno još iz IX. stoljeća po Trpimirovoj ispravi od 4. III. 852 imala svog posjeda, i to u Srinjinama.⁸ Mislio je zatim da može i Zvonimirovu ispravu uzeti kao dokaz »da su prethodnici *Zvonimira* darovali splitskoj crkvi sela i zemlje u Srednjim Poljicima na Mosoru; slično i po *Kolomanovoj* od 15. VI. 1103.«⁹ — koja je također falsificirana. Ali pritom nije htio uzeti u obzir, da su falsifikati splitske crkve nastali upravo zbog toga što je ona htjela dokazati pravo na posjede, koje u Poljicima nije imala. Njima se, prema tome, dokazuje protivno od onoga što je Barada mislio dokazati. Naime, da je splitska crkva imala o prijetnim posjedima kraljevske isprave ne bi joj bilo potrebno sastavljati falsifikate. A da je doista ona bila uzurpator, pokazuje svršetak nadbiskupa Rajnerija.

Daljnje dokazivanje Barade da je taj teritorij bio vladarski posjed i kao takav dio kliške županije, još je nesigurnije. »Međutim ostala mjesta u Srednjim Poljicima posjedovali su *Kačići*, koji su, jer nisu tu bili starenici, nego doseljenici iz okolice Zadra, te posjede dobili od kralja skupa s Omišem negdje na početku XII. stoljeća.«¹⁰ Ali i ta pretpostavka, preuzeta od V. Klaića,¹¹ temelji se jedino na istovjetnosti imena. Premda je Klaić dovoljno jasno istakao da se radi o pretpostavkama,¹² Barada ih je preuzeo bez ustručavanja, jer je jedino pomoću njih mogao nekako produžiti granicu Hrvatske do Cetine. I on, koji je inače donosio dokaze za svoje tvrdnje, nije za *Kačiće* uopće naveo od kojeg su kralja dobili Poljica. Jedini pouzdani podatak koji upotrebljava Barada jest darovnica Zvonimira ujaku Strezi; no ne bismo se mogli složiti s njegovim tumačenjem tog podatka. Zvonimir je, kaže Barada, dao Strezi »sve zemlje, koje su bile u Mosoru, pa počevši od Solina do Bijača, da sa njih ubire dohodak, t. j. naturalnu rentu; time je taj teritorij bio uglavnom vladarsko dobro.«¹³ Međutim, zaključak nam se ne čini ispravan, jer vladarsko pravo ubiranja poreza na nekom teritoriju ne uvjetuje i njegovo vlasništvo nad tom zemljom. Iz tog bismo podatka, koji je sačuvan u kartularu samostana sv. Petra, jedino mogli zaključiti, da je u Zvonimirovo doba granica hrvatske države bila negdje u Mosoru.¹⁴ Podrobnije određivanje darovnica ne dopušta.

⁸ N. dj., str. 25, bilj. 17.

⁹ N. mj.

¹⁰ N. dj., str. 26.

¹¹ Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća, Rad JAZU 130, 1897, str. 19—20.

¹² Klaić je pretpostavljao, da je pleme *Kačića* prešlo iz zadarskog zaledja »valjda još u 11. stoljeću na jug hrvatske kraljevine, možda onda, kad je kralj Petar Kresimir IV Veliki obladao jednim dijelom nekadanje stare oblasti Neretve. Možda je *Kačiće* sam Petar Kresimir naselio u oblasti između Cetine i Neretve, u kasnijoj *Krajini*, želeći s pomoću toga jakoga plemena učvrstiti vlast hrvatskog kraljevstva na južnoj medji.« N. dj., str. 19—20.

¹³ N. dj., str. 25.

¹⁴ Katić stavlja granicu između Hrvatske i Dalmacije (t. j. Splita) na obronke Mosora. »Granica je tekla do povijaraca Mosora (sv. Tekla) i dalje na Zrnovnicu.« — Zadužbine hrvatske kraljice Jelene na Otoku u Solinu, Rad JAZU 306, 1955, str. 212.

Uza sve nastojanje i napore Baradi nije uspjelo dokazati da su Poljica bila od IX. do XI. stoljeća vladarski posjed.

Pa ni sam L. Katić, koji misli, da granice neretljanske oblasti nisu prelazile Cetinu, nije dokazao da su Donja Poljica u XI. st. hrvatski teritorij. On je u posljednje vrijeme posvetio nekoliko radova problemima »područja nekadašnje kliške županije.¹⁵ Osobito mu je obradba popisa dobara splitskog nadbiskupa iz 1397 pomogla da otkrije neke važne lokalitete. Iako o istočnim granicama splitskog teritorija Katić ne govori tako opsežno kao o drugim granicama, ipak se može razabrati gdje ih smješta. Govoreći o reambulaciji posjeda splitske crkve iz 1397 ističe, da je ona »važna zbog svoga teritorija, koji se pokriva sa starim *Ager Salonitanus*. Ona obuhvaća Klišku županiju i dio Poljičke, a ima nešto posjeda, koji ona opisuje, i u Cetini i Smini.«¹⁶ Da li to znači da se posjed splitske nadbiskupije poklapao s ager salonitanus? Ali na drugome mjestu naći ćemo i ovaj tekst: »Na ager salonitanus, koji se prostirao od Jesenica kod Omiša do Bihaća kod Trogira, nastao je novi grad Split, zatim dvor hrvatskih vladara u Solinu i Bihaću i sijelo hrvatske primorske župe — Parathalassia — srednjovjekovni grad Klis.«¹⁷ Danas je, zahvaljujući radovima M. Suića, ager salonitanus prilično poznat »Protezao se negdje od Kaštel Staroga, gdje je graničio s teritorijem Traguria, pa sve do rijeke Žrnovnice, zahvativši tako današnje kaštelansko, solinsko i splitsko polje. Prema zaleđu mogao je sezati do Kozjačkog bila i Klisa.«¹⁸ Naknadno je ager bio proširen i preko Žrnovnice i to, kako pretpostavlja Suić, vjerojatno do Podstrane.¹⁹ Budući da Suić ionako nije posve siguran da li je ager završavao u Podstrani, moguće je da se on doista prostirao do Jesenice, pa bi se prema tome u veličini agera oba autora donekle slagala. Bitna je razlika u tome kako obojica zamišljaju daljnju sudbinu agera: dok Suić, prema našem uvjerenju točno, govori o »splitskom ranosredovječnom teritoriju«,²⁰ kod Katića se vrlo teško razabire, da li misli na teritorij splitske općine ili na posjede splitske crkve.

Izvan svake sumnje je opravdano postavljati pitanje kontinuiteta u teritorijalnom razvoju ondje, gdje takvo mišljenje potvrđuju i izvori.

¹⁵ Sredovječno selo Prosik kod Solina, Starohrvatska prosvjeta II, 1—2, str. 87—92, 1928; Fondazione i druge isprave sv. Mihovila u Solinu, Anali hist. Instituta JAZU III, 1954, str. 53—69. Zadužbine hrvatske kraljice Jelene na Otoku u Solinu, Rad JAZU 306, 1955, str. 187—219. Selo Kućine i trinaest isprava o Sutikvi, Starohrvatska prosvjeta III, sv. 4, 1955, str. 141—169; u istom broju su i recenzije: P. Skok, Postanak Splita (str. 195—199) i Jura sancti Petri de Gomai, Supetarski kartular (183—193). Solin od VII.—XX. stoljeća, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, br. 9, 1955/6; Granice između Klisa i Splita kroz vjekove, Starohrvatska prosvjeta III, sv. 6, 1958, str. 187—210. Vidi i prije navedene radove.

¹⁶ Reambulacija, str. 176.

¹⁷ Granice između Klisa i Splita, str. 187.

¹⁸ Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru I, 1955, str. 17.

¹⁹ N. dj., str. 19—20.

²⁰ Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom Srednjem vijeku, Starohrvatska prosvjeta III, sv. 5, 1956, str. 14.

Zato se u splitskom polju zaista mogu odrediti granice između Hrvatske i Dalmacije, ali kako se to može učiniti i preko Žrnovnice, kad nam nisu poznati podaci? Granicu između Hrvatske i Dalmacije u doba narodne dinastije stavlja Katić na crtu Dujmovača—Suhi most—povijarci Mosora (sv. Tekla). Ta je granica povučena nesumnjivo još od aachenskog mira g. 812.²¹ A granice se između Splita i Klisa nisu prema Katiću mijenjale niti »do 1180., kad se Klis vratio pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja i dobio jaku posadu«; u doba Domalda granicom je vjerojatno Solinska rijeka.²² Iznenaduje, međutim, na osnovu čega Katić stvara zaključak, da su se granice Splita u XIII. stoljeću proširile. Činjenicu, naime, da Petar, sin župana Ursa, preuzima na čuvanje od splitskog kneza Grgura Bribirskog i čitave općine klišku utvrdu,²³ tumači ovako: »Tako su Splićani postavši gospodari Klisa, proširili granice i na njegov teritorij. Još godine 1251. Splićani drže Klis, jer se te godine piše njihov knez: Mihajlo milošću Božjom i kraljevskog veličanstva i pristankom bana Stjepana knez splitski, kaštelan kliški i poljički. Split je, dakle, pružio svoje granice i preko Poljica«.²⁴ Dakako da o proširenju splitskih granica na osnovu navedenih činjenica ne može biti govora; niti 1227²⁵ niti 1251!²⁶ Jer su granice, bez obzira na to tko je općinom upravljao ili imao Klis u rukama, ostale iste. A da se općinske granice u XIV. st. također nisu podudarale s opsegom posjeda splitske nadbiskupije, pokazuje odredba

²¹ Granice između Klisa i Splita, str. 188.

²² N. dj., str. 189.

²³ T. Smičiklas, C. D. III, str. 265—267.

²⁴ Granice između Klisa i Splita, str. 190.

²⁵ G. Novak je naprotiv iz gore navedenoga ugovora zaključio, da je »kliška tvrđava bila 1227. godine u neke vrsti vazalskom odnosu prema Splitu.« — Povijest Splita I. MH 1957. Split, str. 105. Ta nam se interpretacija čini točnijom, iako se čini, da su Splićani ušli u ovaj ugovor prije svega zbog toga, što su i oni jamčili svojim novcem. Svakako je glavnu ulogu u ovom ugovoru imao knez Grgur, koji je i oteo Klis Domaldu. Vidi G. Novak, n. dj., str. 104.

²⁶ Čini se, da isprava Mihajla iz 1251 nije ispravna. T. Smičiklas se zadržao samo na njenu jeziku, koji je ocijenio kao nepravilan (C. D. IV, str. 462), ali nije ušao u ocjenu sadržaja. Međutim, neki Mihajlo, koji bi prema tekstu isprave bio splitski knez, kliški kaštelan i poljički knez nije poznat. To, dakako, ne bi ništa smetalo, da nije iz ostalih isprava iz iste godine poznato, da je splitski knez te godine Stjepan. On je vršio tu čast od 1250 do 1257 (vidi G. Novak, n. dj., str. 126). Bilo bi moguće da je taj Mihajlo potestat splitski, ali su i potestati (načelnici) u toj godini donekle poznati: u prosincu vrši tu čast modruški knez Ivan (vidi G. Novak, n. dj., str. 548, bilj. 272 gdje s pravom ispravlja Račkoga, koji nije vodio računa o tom, da tada postoje u Splitu i kneževska i potestatska čast). O knezu Ivanu Split-skom vidi L. Katić, Selo Kućine i trinaest isprava o Sutikvi, str. 154/5. Spomenuli bismo samo da je pogreškom vjerojatno slagara u obje isprave u dataciji krivo stavljena interpunkcija. Ispravni tekst glasi: »Regnante domino nostro Bela... temporibus domini Rogerii, venerabilis archiepiscopi Spalatensis, Stephani illustris bani Sclavonie, Comitiss Iohannis Comitiss Modrusse potestatis, Desse Michaelis, Gregorii Grube, Dragi Stephani iudicium« (n. dj., str. 154). I druga: »Regnante domino nostro Bela... temporibus domini Rogerii... Stephani illustris Bani Sclavonie, Comitiss Iohannis Comitiss Modrusse potestatis, Desse Michaelis... iudicium« (n. dj., str. 155).

u raspravi o granicama između Splita i Jurja Bribirskog 1328 godine.²⁷ Međutim, g. 1328 nije došlo do nagodbe, jer je Juraj tražio granicu, koja je, kako se kasnije vidjelo, išla na štetu Splita. Štoviše, on je nagovorio svećenika Jakova iz Ferma da sastavi falsifikat, na osnovu kojega je htio opravdati uzurpirane granice.²⁸ No značajno je i to, što je splitska općina tražila, da se granica na istoku povuče od Žrnovnice na Mutogras i to »a mare usque ad montes«,²⁹ dok je Jurjev punomoćnik tražio kao granicu rijeku Žrnovnicu.³⁰ Katić je, govoreći o navedenoj raspravi tvrdio, da se pitanje granica između Splita i Klisa povlači kroz čitavo XIV. stoljeće,³¹ iako je u jednom od ranijih radova već konstatirao, da je »rijeka Žrnovnica utvrđena kao medjaš između posjeda Jurja Šubića i Splićana 1328«³² i da, štoviše, i splitski nadbiskup »omedjuje svoj posjed u splitskom polju Žrnovnicom...«³³ Kako je posljednji podatak uzet iz Lukanova montaneja iz 1338, to je jasno, da je splitski zahtjev za granice preko Žrnovnice bio isto tako neopravdan kao i onaj Jurja Bribirskog. Zbog toga je čini se i bio odbijen.

Na pitanje dakle kome je mogao pripadati teritorij između Žrnovnice i Cetine od prvih poznatih podataka do potkraj XIV. stoljeća nije zasad odgovorio niti Katić. On je doduše nekoliko puta upozoravao — osobito za razdoblje knezova Bribirskih — da su isti vlasnici držali i Klis i Omiš,³⁴ prema tome i teritorij do Cetine; no kako je odnos Jurja II Bribirca prema Poljićanima nazvao prijateljskim, nije jasno, kako je zamišljao njihov politički odnos. Tvrdnja, da su se granice Splita proširile u XIII. stoljeću preko Poljica, ne može biti, kako smo naprijed kazali, točna. Katić nije doduše sebi postavio kao zadaću da to pitanje ispituje, ali je to nužno slijedilo nakon tvrdnja, da se neretljanska oblast nije nikad protezala preko Cetine.

²⁷ »...saluis et reseruatis iuribus archiepiscopatus, monasteriorum, ecclesiarum et specialium personarum ciuitatis Spaleti in ciuitate que fuit Salone, que habent aliquam possessionem extra predictos confines, et etiam saluis iuribus comitis Georgii et alicuius sui hominis qui haberet aliquas possessiones infra predictos confines« — T. Smičiklas, C. D. IX, str. 437.

²⁸ Jakov je deset mjeseci nakon presude o granicama dao izjavu o tome kako je nastao Jurjev falsifikat. Vidi Granice između Klisa i Splita, str. 194 i sl. O sukobu i miru vidi G. Novak, n. dj., str. 148-9.

²⁹ »...deinde uero reto tramite uersus sanctam Techlam, et inde usque ad flumen Badi rete (!) capiendo Cameno, reto tramite usque ad montem Grassum, a mare usque ad montes...« (C. D. IX, str. 437). Stilizacija je teksta takva da dopušta pretpostavku, da je jedino Mutogras, a ne čitav teritorij od Žrnovnice do Mutograsa ulazio u opseg splitskog teritorija. Takvo nastojanje splitske općine, poduprto od nadbiskupa, bilo je razumljivo, jer bi njegov posjed s lijeve strane Žrnovnice bio svakako unutar političkih granica Splita mnogo sigurniji.

³⁰ »...videlicet a villa Berda ad petram tonatam, a villa recto tramite usque ad fluuium Sernouinice per totum uersus Salonam et Clissiam; item a predicto flumine Sernouinice per totum vsque ad flumen Cetine...« — T. Smičiklas, C. D. IX, str. 437.

³¹ Granice između Klisa i Splita, str. 203.

³² Četiri poljičke isprave iz XIV. stoljeća u splitskom kaptolskom arhivu, Anal. hist. Instituta IAZU u Dubrovniku II, 1953, str. 88.

³³ Vidi L. Katić, n. dj., str. 89.

³⁴ Granice između Klisa i Splita, str. 191, 199 i dalje.

I najzad, tek je poneki autor, kao na primjer Barada, tvrdio da je teritorij na kojem je osnovan samostan, bio tada neretljanski.³⁵ Međutim, toj se tvrdnji Barade nije moglo vjerovati, jer je on sam smjestio neretljansku oblast između Cetine i Neretve.³⁶ Za nas ovdje nije bitno to što se Barada nije složio s dotadašnjim tumačenjima Konstantinovih podataka, kao ni to, tko je sve primio,³⁷ a tko zabacio njegove rezultate.³⁸ Ostaje činjenica, da je većina autora ipak gradila na Porfirogenetovim podacima, pa da je prema tome tražila i u kasnijem razdoblju iste granice.

Poljica su zatim povezivali s teritorijem na lijevoj obali Cetine — iako bez veze s neretljanskom oblasti — i svi oni, koji su, počevši od Klaića,³⁹ pisali o Kačićima.

Napokon, nedavno se i G. Novak osvrnuo na problem granica Splita svršetkom XI. stoljeća. Bez obzira na to, što datacija neke isprave ne može biti odlučna za političke granice grada u kojem se isprava izdaje, on zaključuje: »Kako su bile sasvim nestale granice između Splita i njegove hrvatske okolice, pokazuje nam najbolje isprava iz 1080. godine, kojom Petar Crni i njegova žena Ana daruju samostan sv. Petra u Selu... On dakle datira ispravu i po nadbiskupu i po hrvatskom kralju i po splitskom gradskom prioru Valici.«⁴⁰

Za nas je važna činjenica, koju bi osobito željeli podvući, da ni jedan od navedenih autora nije niti pokušao dokazivati nabačenu tvrdnju, da je teritorij kasnijih Poljica pripadao u vrijeme narodne dinastije pod neposrednu političku vlast hrvatskog kralja.

Kad ne bi gotovo sva starija historiografija o Poljicima bila zaražena bajkom o postanku Poljica, nesumnjivo da bi povijest toga kraja u doba narodne dinastije bila mnogo jasnija.⁴¹ Kako je legenda bez

³⁵ Dinastičko pitanje, str. 183.

³⁶ Topografija Paganije, str. 46; vidi bilj. 23, pogl. I.

³⁷ Vidi na primjer J. Ravlić, Makarska i njeno primorje, Bibl. Jad. straže sv. 4., Split 1934, str. 63/64.

³⁸ Na primjer M. Vego, Povijest Humske zemlje (Hercegovina) I, Samobor 1937, str. 48 i sl. Literatura bi se o neretljanskoj kneževini mogla i dalje nabrajati, ali obradba njene povijesti nije svrha ove radnje.

³⁹ Hrvatska plemena, str. 20.

⁴⁰ Povijest Splita I, str. 75.

⁴¹ Vidi P. Škarića, Doba naseljenja plemića bosansko-ugarskih u bivšoj župi Poljica, preštampano iz Smotre Dalmatinske, Zadar 1901, str. 1.

A. Pavić preuzima predaju prema kojoj je poljička župa osnovana o. 1015 (Prinosi povjesti Poljica, sep. iz Glasnika zem. muzeja BH XV, 1905, str. 1).

Pozivajući se na »starodavne plemenske uredbe od doseljenja«, I. Pivčević je početke Poljica zamišljao zaista legendarno. »Kao i sve ostalo zemljište, na kojemu nije nastavalo koje pleme, i Poljica su, po odseljenju Tugina plemena, postala državnim ili krunskim dobrom...« (O postanku Poljica, preštampano iz Programa spljetske gimnazije za šk. god. 1906/7, str. 4—5). Ali je on, za razliku od Pavića, Miroslava proglasio hrvatskim knezom i zamjerao Klaiću, što je odbacio predaju kao neistinitu (n.d., str. 5—6). Na drugom mjestu (Poljica. Povjesni osvrt o stotoj obljetnici njihova pada. Dubrovnik 1907, prešt. iz Srdja) učinio je braću hrvatskim velikašima (str. 57), koji su se »da izbjegniju njihovim (t. j. bana Pribine) progonstvima, zaklonili u vrleti morske, pa na Ostrvici kod živice vode Pokornika sagradili ponosne kule, ruševine kojih se još i danas vide« (str. 37).

sumnje plod težnje poljičkog plemstva da osvitjetli svoju nepoznatu prošlost, to bi iz nje trebalo, odbacivši je, izlučiti historijsku jezgru. Da posao nije nimalo lagan, pokazuju već prvi pokušaji. Oni su vezani uz problem društvenog uređenja i razvitka u Poljicima. A kako društveni razvoj ondje može biti samo jedan dio općehrvatskog razvoja, koji u glavnim obrisima još nije dovoljno poznat i jasan, to se i u pitanju Poljica zasad još nesigurno tapa. Trebalo bi naime odrediti postanak one skupine plemića, koji se nazivaju didići ili bosansko plemstvo (za razliku od vlastele ili ugarskog plemstva). Nedavno je I. Božić, odbacivši zastarjela mišljenja, iznio ovo: »Tačno je samo to da su didići u Poljicima predstavljali stariji sloj plemstva koji je nastao u periodu raspadanja prvobitnog plemenskog društva i nametnuo se ostalim stanovnicima za gospodare«. On se, štoviše, složio s Hauptmannom, usporedivši didiće s Hauptmannovim plemstvom »od korena«. ⁴² Kad bismo ovo mišljenje smatrali točnim, bili bismo primorani vratiti se na teoriju o socijalnom dualizmu kod Hrvata od doseljenja do XIV. stoljeća, dakle na mišljenje, koje se nije pokazalo ispravnim. Ta i sam je Božić vrlo dobro ukazao na to, u čemu se stvarno sastojalo njihovo plemstvo. »Svodilo se u osnovi na to što su oni ostali slobodni posjednici od predaka baštinjene zemlje — 'plemenštine' — i to što su u župi, donekle odvojenoj od centara koji su sve slobodne zemljoposjednike pretvarali u kmetove (kraljevskih tvrđava, gradova), sačuvali u svom minijaturnom krugu izvesne sudske i upravne prerogative u lokalnim organima«. ⁴³ Proces je dakle jasan, samo je pitanje *kada* se odigrao! Ne namjeravam na ovome mjestu ulaziti u to pitanje, ali mi se čini vrijednim upozoriti na jednu činjenicu: legenda sasvim jasno stavlja domovinu didića u Bosnu. ⁴⁴ Zbog toga ju je još 1881 Klaić zabacio, jer se »ova pripoviest protivi očito povjesti, pošto su prvoseoci (starenici) u župi poljičkoj bili Hrvati (u užem smislu), a ne Bosanci«. ⁴⁵ Ne znači li to da je legenda o postanku poljičkog plemstva formirana u vrijeme kad se zaista zaboravilo da je taj kraj sačinjavao sastavni dio Hrvatske? Za pitanje koje ovdje rješavamo važna je ta legenda zbog toga, što možemo, čini se bez mnogo okolišanja, isključiti doba narodnih vladara kao vrijeme kad je već formirano staleško društvo poznato iz izvora razvijenog Srednjeg vijeka u Poljicima. Drugim riječima, to je doba kad su u Donjim i Srednjim Poljicima — za koje je izvor kartular sv. Petra u Selu — većinu stanovništva sačinjavali slo-

Posebno tumačenje dobiva ta predaja u djelu Povjesni ulomci iz bivše slobodne općine-republike Poljica, Split 1940, od S. Kaštelana: On je »kraljevsku zadrugu Miroslava« smjestio »u najljepši kraj stare Dalmacije od Zrmanje do Cetine«, t. j. u Bihać. Odanle su se preselili na »krunsko dobro mosorsko« (str. 16—17).

Šišić se nije upuštao u tumačenje legende, ali je, kao i Klaić, smatrao, da je pleme Kačića bilo najjače u Neretljanskoj oblasti. No za samo središte, Omiš, izričito naglašava da se nalazilo na lijevoj obali Cetine (Povijest Hrvata, str. 538). Pa ipak je morao nešto dalje, tumačeći Rogerijevu borbu za poljička sela, ustvrditi, da su i ondje bili Kačići (Povijest za Arpadovića, str. 74).

⁴² IG 1956/1, str. 117.

⁴³ N. dj., str. 117.

⁴⁴ A. Pavich, Prinosi povjesti Poljica, str. 1.

⁴⁵ Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati II, Zagreb 1880. str. 134.

bodni stanovnici, koje izvor naziva villani. Te činjenice ne otkrivaju dakako tajnu političkog vrhovništva nad Poljicima u doba narodne dinastije, ali neposredno isključuju, kao što ćemo vidjeti, u tom razdoblju (druga polovica XI. st.) političku vlast splitskog nadbiskupa. Kad se dakle od Kaera znade naći tvrdnja da je »Petar Crni bio Poljičanin te po svoji prilici Tugaranin«^{45a} — a pritom se misli na poljičkog plemića — onda takvo razjašnjenje pojmova za XI. stoljeće mnogo ne pomaže, jer Poljica kao politički i društven pojam tada nisu postajala.

Analiza izvora s područja poljičkog primorja u doba narodne dinastije pokazuje, da je jedini sigurni i neosporni posjed splitske crkve na tom području stara crkva sv. Stjepana (na današnjem jeseničkom groblju) i njeni posjedi.⁴⁶ Ta naoko neznatna činjenica neobično je važna za zaključke o društvenom razvitku na tom području u doba narodnih vladara. Feudalni odnosi ne stvaraju se takvom brzinom, da bi već u XI. stoljeću čitava sela u Poljicima priznavala splitskog nadbiskupa kao svog vlastelina. Stanovnici dakle Donjih i Srednjih Poljica, Tugarani i Srijanji, nisu bili tada, t. j. potkraj XI. stoljeća, servi splitske crkve, već slobodni stanovnici, villani.

Za genezu feudalnih odnosa ostaje dakako još uvijek najbolji izvor kartular sv. Petra. Ali, za ocjenu kvantitete feudalnih odnosa do izumrća narodnih vladara vrlo su važne činjenice na koje smo upozorili. Iako je u biti točna pretpostavka, da su se feudalni odnosi brže razvijali u susjedstvu dalmatinskih gradova,⁴⁷ ipak treba i to mišljenje ponovo pretesti. Prvo zato, što je proces morao biti znatno sporiji nego što ga prikazuju mnogobrojni falsifikati; a zatim, stoga, što crkva kao tipična feudalna ustanova posve razumljivo nije bila vezana samo na dalmatinske gradove. Uostalom, analiza kartulara kao izvora za društvenu problematiku prelazi okvir ove radnje.

Ovdje nas prije svega mora zanimati pitanje čiju političku vlast priznaju stanovnici poljičkog primorja u XI. stoljeću? Odgovor na to pitanje daje posredno sam kartular sv. Petra. U kartularu se, naime, u doba Petra Crnoga spominju kao suci: Jakov »Marianorum dux«,⁴⁸ Slavizo rex,⁴⁹ i Suinimir rex.⁵⁰

Pri analizi ovih podataka treba naglasiti: 1. da je Petar Crni *zamolio* Jakova da bude prisutan raspravi s Miroslavom;⁵¹ 2. da su

^{45a} P. Kaer, Dvie opatije, str. 29.

⁴⁶ Supetarski kartular, str. 213; Reambulacija, str. 146.

⁴⁷ O. Mandić, HZ V, 3—4, 1952, str. 282 i sl.

⁴⁸ Supetarski kartular, str. 214.

⁴⁹ N. dj., str. 215.

⁵⁰ N. dj., str. 224.

⁵¹ »Vnde nos (sc. Petrus Zerni) conuocatis iterum multis Spalatinorum nobilibus, inter quos etiam Jacobum Marianorum ducem cum suis militibus ibidem interesse rogavimus...« (Supetarski kartular, str. 214). Tekst je doista na ovome mjestu tako loše stiliziran, da se čini, kao da je Jakov splitski plemić! Zbog toga ga je i Klaić, kao i mnogi drugi, proglasio za splitskog plemića (Porijeklo banske časti, str. 68). Protivno, dakle ispravno, tumače ovaj dio teksta M. Barada (Dinastičko pitanje, str. 181) i V. Novak (Supetarski kartular, str. 171).

Tugarani pozvali Petra Crnog pred Slavca na sud i 3. da je Petar Crni išao u Šibenik pred Zvonimira da taj presudi u sporu sa Strezom. U sva tri slučaja presuđuje ona vlast, koja je na dotičnom teritoriju nadležna, dakle u poljičkom primorju neretljanski vladar, a u Solinu hrvatski kralj. Kompetencije su tih samostalnih vladara oštro odijeljene, pa Petru Crnome nije palo na pamet da za sporove na poljičkom teritoriju potraži Zvonimira ili na solinskom (kliškom) neretljanskog vladara.

Činjenica pak da su svjedoci, koji su prisustvovali sklapanju različitih pravnih poslova Petra Crnog bili različita lica — od splitskih građana do neretljanskih vladara — potvrđuje jedino tadašnji općeni običaj, prema kojem se od svjedoka tražilo da budu »vjerovani«.⁵² Iz redoslijeda svjedoka ili uopće iz njihova spomena u kartularu ne mogu se izvoditi zaključci o političkom uređenju na tom teritoriju.

Prema izloženome, na teritoriju samostana sv. Petra u Selu nadležne su u doba osnivanja dvije vlasti: hrvatska (u Solinu) i neretljanska (u poljičkom primorju).

Međutim, što svjedoče dokumenti iz XII.stoljeća? Da li je u doba vladanja Arpadovića došlo u tom pogledu do nekih promjena? Podataka ima doduše malo, ali i oni dostaju. Odbacujemo pri zaključivanju splitske falsifikate: tobožnju Kolomanovu darovnicu iz 1103,⁵³ Gejzinu iz 1158⁵⁴ i bulu pape Celestina III iz 1192.⁵⁵

Od autentičnih isprava od osobite je važnosti parnica što je vodi samostan sv. Petra s Adrijanićima g. 1176⁵⁶ i parnice Dujma sina Prestancijevog za posjede u Perunu.⁵⁶ U parnici s Adrijanićima presuđuje doduše sam nadbiskup Rajnerije, ali su Dujmovo parnici kao svjedoci prisutni ovi »Schiavoni«: Vilcoina figliolo di Putina, *Sebenna* figliolo di Boiano, *Sonion* et suo fratello Giacomo figlioli del conte *Nicola Aprico*... Mergen figl. di Girgo... Pribano figl. di *Ruzino* i mnogi drugi. Međutim, godinu dana nakon toga ustaje protiv Dujma Mergen sin Grge, našto Dujam odlazi s njim pred »il conte Nicolo Aprico«. Taj je saslušao stranke i najzad ih je nagodio.⁵⁸ Prema našem uvjerenju conte Nicolo Aprico nije nitko drugi neko poznati knez Nikola Kačić, g. 1167 *kenesius Alemuyssi*,⁵⁹ koji je kao predstavnik Kačića, ili bolje

⁵² O tome vidi Supetarski kartular, str. 171 i sl.

⁵³ T. Smičiklas, C. D. II, str. 101.

⁵⁴ N. dj., str. 86—87.

⁵⁵ N. dj. III, str. 251.

⁵⁶ Supetarski kartular, str. 228—9. Ovaj sukob s Andrijanićima, koje naziva poljičkim Hrvatima, smatra V. Novak početkom borbe između Poljičana i Rajnerija. (Supetarski kartular, str. 56). Borba svršava, kako je poznato, kamenovanjem Rajnerija 1180 godine. Ne možemo dakako isključiti mogućnost da je ta parnica bila početak borbe, iako je »Rajnerijev cilj bio da proširi zemlje splitske *mensae episcopalis*...« (Supetarski kartular, str. 56); možda ne bi bilo sasvim točno, kad bismo s V. Novakom događaje g. 1180 nazvali »pravom seljačkom pobunom« (n. dj., str. 57). Jer »starješine poljički«, koji se bore s Rajnerijem (Nikola je došao braniti svoje posjede sa svojim rodacima) jesu Kačići, neretljanska vladarska loza, koju ne bismo mogli nazvati seljačkom.

⁵⁷ T. Smičiklas, C. D. II, str. 156/8.

⁵⁸ T. Smičiklas, C. D. II, str. 158.

kao samostalni neretljanski vladar, branio poljičke posjede od Rajnerija g. 1180.⁶⁰ No i među drugim svjedocima »Slavenima« jesu ličnosti,⁶¹ koje će početkom XIII. stoljeća preuzeti vlast u neretljanskoj kneževini: to je *Sebenna*,⁶² kasniji omiški knez.

Međutim, niti podaci iz XIII. stoljeća ne protive se pretpostavci da su Poljica priznavala vlast omiških knezova, koji su ujedno samostalni

⁶⁰ Ugovor kneza Nikole i Kotorana g. 1167 počinje ovako: »Ego Nicola kenesus Alemuyssii una cum meis consaguineis et cum omnibus, qui sub meo dominio sunt...« (C. D. II, str. 116).

⁶¹ V. Novak je također smatrao da su dominium kneza Nikole bila i Poljica, samo što iz te činjenice nije izvukao nikakav zaključak (n. dj., str. 59, bilj. 68).

Na prvi pogled smeta identifikacija »conte Nicolo Aprico« = »kenesus Alemuyssii« njegov nadimak Aprico. To je, naime, ime Skok stavio u lingvističkoj analizi kartulara sv. Petra među »romanska lična imena« (str. 259). Ali je bilo potpuno na mjestu njegovo pitanje: »Nema li možda među nosiocima očiglednih romanskih imena i Hrvata?« (n. mj.). Naime, i on, i Novak, stavili su Nikolina sina Jakova, koji je u parnici s Adrijančićima advokat »Latina«, dakle Splitsana, među »Latine« (Supetarski kartular, str. 173, 259). Pritom nisu uzeli u obzir činjenicu, koju u XII. i XIII. st. vrlo često susrećemo, da su hrvatski župani i knezovi često bili advokati i zastupnici crkvenih institucija u Splitu. Tako je na primjer Borislav, također sin kneza Nikole, dugogodišnji advokat ženskog samostana sv. Benedikta (C. D. II, str. 221, g. 1188 i C. D. II, str. 349, g. 1200). Ako se k tome uzme u obzir i to, da su u isto vrijeme Splitsani nosili očito hrvatske nadimke (Močibob, Platimisa itd.), onda porijeklo imena, koje pojedinac nosi, ne može biti nikakav kriterij za etničku odnosno narodnu pripadnost. Uostalom, u našoj se historiografiji tako često zaboravlja, da je pojam »narodnosti« tada bio identičan s pojmom *jurisdikcije*, pa da prema tome i Hrvat može biti Splitsanin i obratno. Izvan svake je sumnje, da je knezu Nikoli iz nepoznatih razloga dodao svećenik Sabacije, koji je sastavio noticiju, pridjevnik Apricius. Na takav zaključak upućuje njegova sudačka funkcija i titula conte-knez, koju mu Sabacije daje. A da, nadalje, upravo taj Nikola nosi kneževsku titulu u doba bizantskog vladanja i da se po njoj, kao i po samostalnoj vlasti, koju vrši u svojoj vladavini, ističe među ostalima, dokazom je isprava Rogerja iz 1180 godine. Ondje se među *županima* (iuppanus) u Hrvatskoj, spominje, izuzevši splitskog i trogirskog comesa, samo još Nikola kao *comes* (C. D. II, str. 167):

⁶¹ Među svjedocima nalaze se na pr. dvojica od sinova kneza Nikole; jedan od njih se naziva »Sonion«, što je nesumnjivo iskvaren oblik od Simon. Posljednji nam je poznat iz ugovora, što ga sklapaju Kačići s Dubrovnikom 1190 godine. On je jedan od trojice Nikolinih sinova (filii Nicolai: Borislavus, Simon et Bocdanus, C. D. II, str. 241). Bogdan je, uz druge, u ugovoru s Mlečanima g. 1208 spomenut kao *comes* (C. D. III, str. 71). Vrlo vjerojatno, da je u ovom izvoru *comes* prijevod županske titule, jer bi inače prema tekstu izvora morali pretpostaviti, da je uz Sebenu bilo još petoro knezova. Uostalom, Desislav, jedan od *comites*, vrši g. 1220 čast hvarskog župana (C. D. III, str. 254), pa je to jedan od dokaza, da je ovdje *comes*-iupanus. To je vjerojatno isti Desislav, koji se spominje na natpisu u Omišu (vidi G. Škrivanić, Jedan stari ćirilski natpis iz XIII. veka u Omišu, Istoriski zapisi god. XI, knj. XIV, 1—2, 1958, str. 269). Potcrtala sam zatim u testu Rusina, sina Pribanovog, zato da upozorim, kako se to ime javlja i kasnije u vladarskoj porodici Kačića.

⁶² Sebena se spominje ne samo u ugovoru s Dubrovnikom g. 1190 (C. D. II, str. 241) i Mlecima g. 1208 (C. D. III, str. 77), nego i u poznatoj povaljskoj ispravi iz XIII. stoljeća (I. Ostojić, Benediktinska opatija u Povljima na otoku Braču, Split 1934, str. 10 i 24). On je vjerojatno naslijedio kneza Nikolu, dok je vjerojatni njegov nasljednik knez Miroslav, poznat iz natpisa u Omišu (vidi G. Škrivanić, n. dj., str. 270).

neretljanski vladari. Oko 1220 zapovjeda kralj Andrija »Malduco duci Kachetorum« i čitavu njegovu rodu »quod a latrociniis in insulis duabus maritimis et Zernouniza se abstineant«. ⁶³ God. 1251 vodi unuk kneza Nikole parnicu sa splitskim nadbiskupom za Mutogras. ⁶⁴ Nije bitno da li je isprava doista odraz stvarnog stanja i sudskog postupka ⁶⁵ — važne su stranke, koje su nesumnjivo postojale. Žrnovnica se opisuje kao granica porodičnih posjeda omiških knezova, koje g. 1258 prima Bela IV među nobiles regni. ⁶⁶

Ovih je nekoliko podataka dostatan dokaz da se jedinstvo zemalja s jedne i druge strane Cetine nije razbilo niti u XIII. stoljeću. Kako je to bila jedna cjelina — uključivši i otoke Brač i Hvar sa Visom — to se u izvorima vrlo često upotrebljavaju jedan od oba sinonima, t. j. Kačići i Omišani, iako se pritom misli dakako na čitav dominij Kačića. Zbog toga je već i Klaić tvrdio, da »i vlast i plemenština... toga plemena dopire na sjever u župu Poljičku, kao i na jug u primorsku oblast Krajinu«. ⁶⁷

O Neretljanskoj kneževini dobivamo takvim rješenjem sasvim drukčiju sliku nego što smo je navikli dosad stvarati. To nije samo otočka država: izduženi pojas kopna od Žrnovnice do Neretve, sa glavnim središtem u Omišu, služi kao najčvršća osnova jakoj vlasti Kačića. I u toj

⁶³ T. Smičiklas, C. D. III, str. 187—88. Dok J. Ravlić (N. dj., str. 79) tumači tu vijest samo općenito, G. Novak smatra, da »1220. godine zamoliše stanovnici Brača i Hvara kralja Andriju II., da im pomogne protiv Kačića, koji su ih nemilo pljačkali« (Hvar, str. 101), s kojim se tumačenjem ne bismo mogli složiti. Tako je tu vijest doduše protumačio i V. Klaić (Hrvatska plemena str. 22), ali je nemoguće, da tek tada »kušaju Kačići zajedno s Omišanima, kako bi si podvrgli susjedne otoke Brač i Hvar...« (n. mj.), kad je prema onodobnim izvorima jasno, da su ti otoci već prije sačinjavali dominij Kačića. Osim povaljske isprave (vidi bilj. 61), koja je najvažniji dokaz za Brač, dokaz za Hvar je isprava župana Desislava. Župan Desislav je sin Grobine i spominje se sa svojom braćom Radošem (kasnijim knezom), »Sincom« i Jurom (kasnijim županom) u izvorima od g. 1190 dalje (C. D. II, 241). Vidi i pogl. III, bilj. 61. Možda bi prijetnju Andrije II trebalo shvatiti kao zabranu da pljačkaju s tih otoka (ukoliko se podaci uopće moraju odnositi na Brač i Hvar). To što se spominje i Žrnovnica, dokazom je, prema našem uvjerenju, da je vladavina Kačića išla do te rijeke i mjesta, pa bi to bilo potvrda za našu pretpostavku o granicama između Splita i Neretljana u XIII. stoljeću.

Govoreći o ratu Splitskana s Omišanima za načelnika Gargana, G. Novak je samo usput spomenuo, da su Omišani »uspjeli da u posljednje vrijeme zagospodare dvama našim najvećim otocima, Bračem i Hvarom« (Povijest Splita I, str. 109). Ne kaže, međutim, ništa kada se to zbilo, iako bi se prema njegovim vlastitim tvrdnjama moralo to staviti poslije 1220 godine.

⁶⁴ C. D. IV, str. 453.

⁶⁵ Isprava mi se čini neobičnom zbog toga što se parnica za zemlje i vinograde u Mutograsu vodi samo pred splitskim sucima, a jedan od sudaca nastupa kao svjedok u korist nadbiskupa. Nadbiskup Rogerije se poziva u parnici na to, »quod cum dudum inter Rainerium archiepiscopum et Nicolaum auum Nicolai predicti de illis possessionibus questio fuisset, antedictus auus in manibus legati domini pape possessiones illas renunciavit et predecessores sui per multa tempora agraticum de illis possessionibus receperunt, quod per montanum et testes legitimos probare uolebat« (C. D. IV, str. 453).

⁶⁶ C. D. V, str. 106.

⁶⁷ Hrvatska plemena, str. 20.

političkoj jedinici, razvitak koje možemo pratiti gotovo kroz pet stoljeća, stoji na čelu više ili manje samostalan vladar. Njegova je vlast osobito porasla u doba, kad su Arpadovići bili nesposobni da u Hrvatskoj uspostave jaču kraljevsku vlast — tada se izdiže neretljanska kneževina do prve vlasti na istočnoj obali Jadrana, na što najjasnije upućuju ugovori o prijateljstvu s različitim gradovima.⁶⁸ Vladar se neretljanski doduše ne naziva rex, kao njegov susjed, vladar u Hrvatskoj; on je zadržao onu titulu, koju su nekad nosili hrvatski kraljevi. Titule uostalom nisu bitne, važna je stvarna vlast. Ta izvori od đakona Ivana do povaljske isprave iz početka XIII. stoljeća jasno odaju način, kako se u toj političkoj jedinici dijelila vlast. Nije slučaj, da je notar nazvao Berigoja rex,⁶⁹ iako se on sam naziva iudex. On je bez sumnje želio tom titulom učiniti razliku između Berigoja i njegovih župana i satnika. Pa i kasnije nazivi Jakova dux Marianorum opet su pokušaj da se neretljanskom vladaru da titula, koja će ga odvajati od njegovih župana. A njih je bilo više. Već Konstantin Porfirogenet poznaje u neretljanskoj oblasti 3 županije.⁷⁰ On doduše ne govori ništa o županima na otocima, ali povaljska isprava daje jasnu ljestvicu: *knez-župan-sudac-braščik*.⁷¹ U doba arhidakona Tome drže Brač i Hvar sinovi Malduča, Pribislav i Osor.⁷² Mnogobrojni podaci o plemenu Kačića, koje je doista samostalno vladalo neretljanskom državom, ne dopuštaju nažalost mogućnost da detaljnije odredimo župane. Razabire se tek, da se i kneževska i županska titula i čast naslijeđuju od oca na sina ili sinove.⁷³ Možda se to činilo po principu, koji je poznat kod krčkih knezova Frankopana.⁷⁴

⁶⁸ Vidi V. Klaić, n. dj., str. 21 i sl.; G. Novak, n. dj., str. 101.

⁶⁹ Dinastičko pitanje, str. 177.

⁷⁰ Vidi o tome M. Barada, Topografija Paganije i B. Ferjančić, n. dj., str. 64 i ondje označenu literaturu.

⁷¹ Kadgod se spominje »knez otokom«, spominju se uz njega *župan, sudac i braščik*. Prema povaljskoj bi se ispravi moglo misliti da je knez vrhovna vlast samo nad otocima Hvarom i Bračom. Međutim, uspoređivanjem s drugim izvornim materijalom (na pr. ugovorima iz XII. i XIII. stoljeća) dolazimo do zaključka, da je knez vrhovna vlast i čast nad čitavim vladanjem ili državinom, a da su pod njime, u pojedinim dijelovima, njihova vladanja bili župani. Ti su župani članovi porodice, pa je zato Klaić rekao: »Jedna kuća tih Kačića stoluje upravo u Omišu, gdje pojedini članovi te kuće obavljaju, čini se s nasljednim pravom po senioratu, kneževsku čast (zovu se: *kenesius, comes, dux, pače jedanput i banus*)« — Hrvatska plemena, str. 20.

⁷² Unuk Malduča bio je prema arhidakonu Tomi Toljen »Politianus«, pa je moguće, da u doba rata sa Splićanima za Gargana upravo on bio župan poljički. Vidi F. Rački, Thomas archidiaconus: Historia Salonitana, MSHSM XXVII, 1895, str. 121, 126 i sl.

⁷³ U povaljskoj ispravi se kaže za kneza Brečka, župana Prvoša suca Dešena i braščika Prvoslava da »ti vsi sut dediči vladanje otočkomu« (I. Ostojić, n. dj., str. 2—3). I u porodici samog kneza Nikole može se vrlo dobro pratiti nasljeđivanje: on je knez od o. 1167 do o. 1180; od njegovih sinova nosi kneževsku titulu Bogdan, a od njega je nasljeđuje njegov sin Radoš. Ali istodobno sa sinovima Nikole spominju se i sinovi Grubine, no oni su vjerojatno župani (iako se u izvoru spominju kao *comites*; vidi bilj. 62). Ima, međutim, i drugih župana iz loza, kojima ne možemo pratiti redosljed. Moglo bi se navesti još primjera. Svakako treba požaliti da materijal, koji je V. Klaić tako savjesno sakupio ne samo za Kačiće (Hrvatska plemena, str. 28—34), već

Nameće se pitanje, u kojem je obliku političke vlasti bio uklopljen u neretljansku kneževinu teritorij od Cetine do Žrnovnice? Siguran odgovor na to pitanje teško će se dati prije nego što se ne riješe neka otvorena pitanja u vezi sa županima i županijama u Hrvatskoj za narodne dinastije. Isprave, naime, u kojima se spominje iupanus polsticus ili poliscicus,⁷⁵ vrlo su sumnjive i ne možemo se bez ustručavanja pozivati na njih. Prema tome nije ni to sigurno, da li se taj kraj u doba narodne dinastije nazivao Poljica. S druge je strane još uvijek otvoreno pitanje Konstantinove Parathalassije⁷⁶ i zagorskog župana.⁷⁷ Moramo svakako računati s činjenicom da se u pratnji neretljanskih vladara u XI. stoljeću spominju župani, pa ne možemo unaprijed isključiti mogućnost da je jedan od njih također s navedenog teritorija.

Osvrnut ću se na neke dokaze, koji se obično suprostavljaju Baradinov tvrdnji da su Jakov, Rusin i Slavac neretljanski vladari. To su: a) »morski župani« Jakov i Rusin kao hrvatski dostojanstvenici; b) Slavčeva titula rex i c) ban u pratnji neretljanskih vladara.

a) Jedino na osnovu titule morsticus proglašeni su Jakov i Rusin sad admiralima, a sad morskim županima odnosno dostojanstvenicima na dvoru hrvatskih vladara. Titula morsticus tumačena je zaista vrlo različito,⁷⁸ obično onako kako je autorima bilo potrebno za njihove različite koncepcije. Skok je kao filolog izvodio taj naslov od morskog. »Bio je bez sumnje upravitelj Maroniae, otočke t. j. neretljanske oblasti i za to se zove morskog.«⁷⁹ Svaku diskusiju o tome, da li taj pridjevni oblik

i za ostala plemena u Hrvatskoj, još uopće nije obrađen. Ostalo je uglavnom sve do danas na njegovim oskudnim sintezama, kojih je oskudnosti, uostalom bio on sam potpuno svijestan (n. dj., str. 1).

⁷⁴ Već 1232 dijele knezovi Vid II, Henrik i njihov bratić Ivan I vlast i na samom otoku Krku tako, da je jedan dobio grad Krk, drugi kaštela, a treći Prvič. Nakon pola godine izmijenili bi se u vlasti. Vidi V. Klaić, Krčki knezovi Frankapani I, MH 1901, str. 91.

⁷⁵ To su »proširena« redakcija Radovanove isprave iz g. 1070 (Documenta, str. 83 — Dalizo poliscico teste); tobožnja Zvonimirova u korist samostana sv. Benedikta u Splitu iz 1076—78 (Documenta str. 113 — Uiseno polstico) i tobožnja isprava Stjepana II u korist istog samostana iz 1088/9 (Documenta, str. 149 — Uratina polstici). Budući da druge isprave iz doba narodne dinastije ne spominju poljičkog župana, vrlo je vjerojatno, da taj župan tim imenom nije ni postojao.

⁷⁶ Vidi pogl. III, bilj. 6.

⁷⁷ Zagorski se župan spominje za narodne dinastije dva puta: u kartularu sv. Petra u Selu prigodom presude u Šibeniku (Supetarski kartular, str. 224). i u ispravi Stjepana II iz 1088/9 (Rački, Documenta, str. 149). Isprava Stjepana II je falsifikat, pa na osnovu nje ne možemo ništa sigurno zaključivati. No spominjanje zagorskog župana Vučine u kartularu ostavlja dvije mogućnosti za rješenje: ili je to zagorski župan, t. j. jedan između hrvatskih župana, kako je to pretpostavljao M. Barada (M. Barada-L. Katić-J. Šidak: Hrvatska povijest, Zagreb 1943, str. 74), ili je to možda Vučina, brat trogirskog kneza Drage i sin Brane, također župana (Supetarski kartular, str. 221—222). Šišić se ustručavao da lokalizira zagorsku županiju (Povijest Hrvata, str. 674), dok je Skok, analizirajući kartular sv. Petra s lingvističkog stanovišta, zaključio, da »sagorsticus« predstavlja »Zagorje« kao ime župe. Smješta je na sjeveroistok od Trogira (Supetarski kartular, str. 283).

⁷⁸ Vidi B. Poparić, O pomorskoj sili Hrvata za dobe narodnih vladara, str. 129.

primorski treba dodati nekom županu u pratnji hrvatskog vladara ili naslovu neretljanskih vladara prekida identifikacija *morticus = dux Marianorum*.⁸⁰ Ne smije se naime smetnuti s uma, da su oba naziva upotrebljena za isto lice u istom izvoru. Moglo bi se dakako navesti u prilog mišljenju da je Jakov hrvatski dostojanstvenik njegovo prisustvo prigodom presude Zvonimira između Streze i Petra Crnog.⁸¹ No kad bi se tako zaključivalo, ne bi se vodilo računa o tome, da je Jakov ondje isto kao i kardinal Petar, samo svjedok, pa da prema tome ne vrši nikakvu funkciju. A kako treba tumačiti titulu dux potkraj XI. stoljeća pokazuje primjer Zvonimira: on nosi prije krunidbe, iako je samostalan vladar, također titulu dux.⁸² Klaićeva nagađanja, da bi u doba Zvonimira, t. j. u doba kad u Hrvatsku prodiru »zapadno-evropske državne uredbe«, dux bio neki »novi državni časnik« osnovana su na falsifikatima, pa prema tome otpadaju.⁸³

b) Na tituli rex, koju sastavljač kartulara daje Slavcu, ne želim se zadržavati. Na mnogim se primjerima može vrlo lako dokazati, da je terminologija u srednjovjekovnoj latinštini vrlo nepouzdan oslonac.⁸⁴

c) Podatak o banu, koji je u »pratnji hrvatskog kralja«, sačuvan je također u kartularu. »Attigit eo tempore uenire in nostris partibus Slavizo rex et Petrus banus, nec non Sarubba causa discordie que erat inter Slauzo et Lubomiro, Vnde uocauerunt nos ante hos nominatos uiros omnes Tugarani; residentibus in ecclesia beati Petri, que sita est in Olmisi,⁸⁵ scilicet coram Slauzo nec non Petro et Sarubba, ceperunt altercare nobiscum et ita nobis iudicauerunt, ut ego uocarem tres meliores ex prefatis testimoniis...«.⁸⁶

Gotovo beziznimno tumači se taj podatak kao suđenje hrvatskog kralja i bana Petra. »U to je vrijeme po drugim poslovima došao u poljičke strane hrvatski kralj Slavac, ban Petar i još, očito velikodostojnik, Saruba, da se presudi neki spor, koji je imao kralj Slavac sa tepčijom Ljubomirom«.⁸⁷ Površnim čitanjem teksta može se doista na čas stvoriti uvjerenje, da je ban bio ondje u pratnji kralja Slavca i time se dobiva dakako dokaz, da je Slavac hrvatski kralj, jer u neretljanskoj

⁷⁹ Supetarski kartular, str. 244 i 256. Vidi i pogl. III, bilj. 6.

⁸⁰ Supetarski kartular, str. 214—224.

⁸¹ Supetarski kartular, str. 224.

⁸² F. Rački, Documenta, str. 105.

⁸³ Porijeklo banske časti u Hrvatah. Hrvatski bani za narodne dinastije, VZA I, 1899, str. 68.

⁸⁴ To je uostalom vidio već Karaman, koji je citirao primjer Gottschalka (koji Trpimira naziva rex), ali nije želio iz te činjenice povući zaključak, već je tvrdio, da »je pravilo ipak, da se hrvatski kraljevi nazivlju rex...« (Još o kralju Slavcu, str. 266).

⁸⁵ Upozoravam na činjenicu, koja je uostalom već poznata u historiografiji, da se ta crkvice sv. Petra nalazila na *desnoj* obali Cetine, iako se grad Omiš nalazi na *lijevoj* obali. Kako se u izvoru ipak kaže »que sita est in Olmisi«, moramo iz toga zaključiti da se Omiš u XI. st. nalazio i s jedne i s druge strane Cetine. I ta činjenica govori u prilog mišljenju da neretljanska kneževina nije svršavala na ušću Cetine. Za crkvicu vidi literaturu u Supetarski kartular, str. 43. bilj. 31.

⁸⁶ Supetarski kartular, str. 215.

⁸⁷ Supetarski kartular, str. 43; F. Šišić, Povijest Hrvata, str. 540.

oblasti bar dosad nisu bili poznati banovi kao dostojanstvenici. No već je V. Novak išao nešto dalje u tumačenju ovog podatka: on je točno vidio, da je Slavac došao u »poljičke stranec« zbog spora sa Ljubomirom. Ako logički slijedimo tu misao, onda se uz Novakove pretpostavke mora zaključiti, da je *ban Petar* sudio u sporu između *hrvatskog kralja Slavca* i *njegovog tepčije Ljubomira*.⁸⁸ Takav bi sastav suda, u kojem *ban sudi svome kralju* bio doista neobičan. Uostalom, mimo teksta i tako nije niti nužno niti dopušteno ići, a taj kao izričitu svrhu dolaska navodi parnicu između Slavca i Ljubomira. Mogao bi netko izbjeći nezgodnu situaciju na taj način da tvrdi, kako sastavljač kartulara nije, spominjući Slavca kao parca, mislio na kralja Slavca, ali bi ga odmah razuvjerio nastavak teksta, u kojem se opet navodi ime Slavca bez titule.

Promijenimo li uloge stranaka i sudaca inako, kako ih je naveo sastavljač kartulara, lako ćemo riješiti problem: u parnici koja je nastala između *Slavca, neretljanskog vladara*, i *Ljubomira, hrvatskog dostojanstvenika*, presuđuje *hrvatski ban*, jer je on jedini uz vladara mogao presuditi u takvom sporu. A to što ban Petar sjedi na sudu u Omišu, ne mijenja ništa na stvari, jer je on mogao uz Slavca i župana Sarubu prisustvovati suđenju, a da pritom nije trebao imati nikakve funkcije. Sastavljač je kartulara dovoljno naglasio hijerarhiju, kad je Slavca kao suca u Omišu stavio na prvo mjesto, a za njim tek bana.

Još se jednom u kartularu spominju Slavac i ban Petar i to prilikom potvrde zemalja u Trsteniku. Nakon što je sastavljač kartulara naveo, da su samostanske zemlje potvrdili najprije Rusin, a poslije njegove smrti njegova žena, on nastavlja: »Postea uenit Slauiz rex et corroboraui prenominatas terras; coram Petro bano et Sarubba iupano et Ded filio Climini, et Uelcano setnico et Iuuano filio brauaro et Zurra filio Tripuni; presbiter Panesa, Budimir tepciza et presbiter Uilcano.

Ibidem Slauiz ante eosdem testes sicut partem fratris sui affirmauit, sic suam partem que ibi habebat in eadem ecclesia pro remedio anime sue nec non fratris perpetualiter contulit.«⁸⁹

Već je Novak tvrdio da je Slavac potvrdio zemlje u Trsteniku vjerojatno u ono vrijeme kad je održavao sud u Priku.⁹⁰ Uostalom, stilizacija ovog mjesta također pokazuje, da je ban bio samo svjedok u poslovima, koje je vršio Slavac kao neretljanski vladar.

Zasad dakle, nakon svega što je rečeno, ne vidim razloge zbog kojih bi bila primorana da napustim Baradino mišljenje o Jakovu Rusinu i Slavcu kao samostalnim neretljanskim vladarima.

Svijesno sam upotrijebila na nekoliko mjesta naziv neretljanska država ili *kneževina* mjesto dosad općenito upotrebljavanog naziva *oblast* ili *pokrajina*. Ova upotreba termina nije slučajna: željelo se već i samom terminologijom oduzeti svojstva više ili manje samostalne političke jedinice. Neretljanska se oblast mogla tada lakše priklopiti jed-

⁸⁸ Vjerojatno su točne pretpostavke V. Novaka, koji Ljubomira identificira s tepčijom Ljubomirom, čiji se natpis sačuvao na crkvi sv. Nikole u Kaštel-Starome. Vidi Supetarski kartular, str. 43, bilj. 30.

⁸⁹ Supetarski kartular, str. 223.

⁹⁰ N. dj., str. 50.

nom ili drugom centru, hrvatskom ili srpskom. To prenošenje političkih pojmova razvijenog srednjeg vijeka u njegove početke — t. j. stvaranje dviju samostalnih političkih jedinica mjesto šarenog mozaika malih političkih cjelina — imalo je, kao i uvijek u takvim pitanjima, političku pozadinu. Tko je dakle htio vidjeti neretljansku oblast kao srpsku zemlju od X. do XII stoljeća,⁹¹ zatvorio je oči pred drugim izvorima, a pozivao se na Konstantina Porfirogeneta. A hrvatskom se oblašću mogla proglasiti tada kad se njenog vladara učinilo hrvatskim županom. Šišić je dopustio jedino toliko, da je neretljanska oblast imala u Hrvatskoj izuzetni položaj: «... to bi se čak moglo zaključiti iz titule knez (dux), koja ne samo što sama po sebi uključuje spomen na nekadašnje vladare ovoga kraja, nego i na izvjesni izuzetni položaj, s jedne strane spram vrhovnoga gospodara, hrvatskoga kralja, i s druge spram hrvatskoga bana i županijskih vlasti».⁹²

Javilo se dakako i treće mišljenje: Neretljani nisu priznavali ničiju političku vlast. Ali je G. Novak, koji je s pravom ušao u borbu s općenitim uvjerenjem hrvatske historiografije, nažalost nedovoljno učvrstio svoju točnu misao. Ne može biti dovoljna tvrdnja: »U takvom slobodnom stanju ostadoše otočki Neretljani i u XI. i XII. veku imajući nad sobom samo vrhovnu vlast Vizantije«,⁹³ ako se je podupre samo vijestima đakona Ivana u vrijeme osvajanja Petra II Orscola. I ako je, nadalje, morao priznati, da upravo o Hvaru, na kojem je vjerojatno bilo sjedište neretljanskog kneza, »za čitavih daljih skoro 150 godina ne doznajemo ništa. Istom tada, god. 1145., javlja se Hvar opet na pozorištu i to kao venecijanski».⁹⁴

Bez obzira na neplodna natezanja o tome da li je neretljanska »oblast« hrvatska ili srpska, moramo provjeriti treću mogućnost — da li je *neretljanska*? Odgovor na to pitanje ovisi o našem shvaćanju države kao samostalne političke jedinice. Svojedobno je Lj. Hauptmann prigovarao Šišiću što je postanak hrvatske države stavio tek u IX. stoljeće, izgrađujući svoje mišljenje na »jednostrano suženom pojmu, osvajачke države«.⁹⁵ Jer je on, opet u skladu sa svojom teorijom o socijalnom dualizmu, želio da vidi početke države u doseljenu plemića-Hrvata. I M. Barada se vraća na Hauptmannovu misao samo što joj daje drugi okvir.⁹⁶ Uza sve to ipak stavlja M. Kostrenčić postanak hrvatske države

⁹¹ Vidi na pr. S. Novaković, Srpske oblasti X i XII veka (pre vlade Nemanjine), Glasnik srpskog učenog društva knj. XLVIII, 1880, str. 30 i sl.

No takve se tvrdnje mogu naći i u novije doba. G. Škrivanić, izdavajući omiški natpis iz XIII. st., piše: »Za nas je spomenik zanimljiv i zbog toga što se nalazi na krajnjoj zapadnoj granici srednjovekovne srpske Neretljanske oblasti i Zahumlja...« (n. dj., str. 266). Zaključak je Škrivanićev to neobičniji, što je i sam na osnovu analize natpisa zaključio, »da se nadgrobnni natpis u Omišu odnosi na grobnicu kneza Miroslava omiškog, a nikako na grobnicu Miroslava Nemanjića« (n. dj., str. 270). Znači li to da je autor neretljansku kneževinu smatrao još u prvoj polovici XIII. st. srpskom?

⁹² Povijest Hrvata, str. 539.

⁹³ Hvar, Beograd 1924, str. 45.

⁹⁴ N. dj., str. 46.

⁹⁵ Podrijetlo hrvatskog plemstva, Rad HAZU 273, 1943, str. 84—5.

u IX. stoljeću smatrajući Trpimirovu darovnicu »njenim rodnim listom«.⁹⁷ Teoretski je njegov princip točan, samo nije li Hauptmann imao pravo, kad je rekao, da se »ipak ne može isključiti mogućnosti, da franački anali samo zato ne spominju hrvatskog vladara prije devetog vijeka, što sve dotle s njima nisu imali dodira«.⁹⁸ Osim toga, zašto bismo tek s IX. stoljećem datirali postanak dviju osnovnih klasa, kad za diferencijaciju, koja se morala stvarati od doseljavanja, nije dotad bilo nikakve zapreke.⁹⁹ No dopustimo li da je hrvatska država doista nastala tek u IX. stoljeću, to bi značilo, da smo priznali postojanje države tada, kad se razvila vladarska vlast. Ali ona nije politički sasvim samostalna, jer hrvatski knez tada priznaje franačko vrhovništvo. Time smo dobili kriterij i za ocjenu neretljanske države: samostalan vladar (iudex, princeps, rex, dux) ima uz sebe, isto kao i hrvatski vladar, župane, satnike i »vojnike«; on ima dakle i svoj »dvor«. Zatim, on potpuno samostalno rješava svoj odnos prema Mlečanima.¹⁰⁰ Ima li podataka da priznaje bizantsko vrhovništvo kako to tvrdi G. Novak?¹⁰¹ Do dolaska Arpadovića nema na hrvatskom prijestolu takve političke snage, koju bi neretljanski knez morao priznavati. A od tog vremena teže je pratiti politička zbivanja, jer nedostaju podaci. Zato nam se ona čine mnogo složenija. Ta jedva možemo pratiti kako su Arpadovići sticali titule na Balkanu; a kakvu stvarnu vlast znači pojedina titula u času sticanja — na primjer rex Rame!¹⁰² — jedva će se moći ikada u potpunosti rekonstruirati. Svakako u doba bizantskog vladanja Nikola Kačić nosi titulu *kneza* (comes), koja ga izdiže iz društva hrvatskih župana u vojvodskoj pratnji.¹⁰³ Možda nam upravo taj kontinuitet u častima neretljanskih vladara daje pravo na zaključak, da je »Katzikion ethnos«¹⁰⁴ pod formalnim vrhov-

⁹⁷ »Tako su uređeni Hrvati došli i živjeli pod Avarima na Jadranu, dok nisu negdje poslije g. 626 ... organizirali... ustanak protiv Avara i stvorili hrvatsku feudalnu državu« — Hrvatska dijaspora i Avari, Starohrvatska prosvjeta III, sv. 2, 1952, str. 14.

⁹⁸ Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava I, Zagreb 1956, str. 115. Dakako da Trpimirovu darovnicu ne bismo mogli smatrati »rodnim listom« hrvatske države čak ni u onom slučaju, da je u onom obliku, u kojem je do nas došla, autentična. Niti sa formalno-pravnog stanovništva ne bi mogla ova isprava služiti kao dokaz, jer zbog pomanikanja izvornog materijala ne možemo tvrditi, da se tek tada organizirala takva država.

⁹⁹ N. dj., str. 85.

¹⁰⁰ Sam je Kostrenčić na to upozorio u istom djelu. Vidi n. dj., str. 81. i sl.

¹⁰¹ Na primier u vrijeme osvajanja dužda Petra II Orseola. Vidi Rački, Documenta, str. 427.

¹⁰² Nije mi poznato na osnovu kojih podataka zaključuje G. Novak, da je Hvar u XII. st. priznavao bizantsko vrhovništvo. Drukčije mišljenje iznosi M. Sufflay. On Manojlova osvajanja popraća ovim tekstom: »Orao rimski opet je nošen u staru nekadanju temu od vremena Vasiliia Bugaroubića netaknutu nogom vizantijskog legionarca« — Hrvatska i zadnja pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena (1070—1180), Zagreb 1901, str. 50.

¹⁰³ Titula rex Rame ostala je stoljećima nepromijenjena, iako nije posve sigurno da se s njenom pojavom u vladarskoj tituli Arpadovića nužno mora povezivati i njihova vlast nad čitavom Bosnom. Vidi o tome V. Čorović, Historija Bosne I, SAN 1940, str. 157—8.

¹⁰⁴ Vidi pogl. III, bilj. 60.

ništvom Arpadovića nastavio stare tradicije razvivši se najzad u drugoj polovici XII. stoljeća u samostalnu dinastičku vlast. Ali i tada ima »neretljanska oblast« sve uvjete da je nazovemo samostalnom kneževinom u okviru zemalja što su ih uspjeli Arpadovići sakupiti pod svojom vlašću.

DAS PROBLEM DES FÜRSTEN SLAVAC UND DES FÜRSTENTUMS »PAGANIA«

(Neretljanska kneževina)

Zusammenfassung

Nach der historiographischer Einleitung geht d. Verf zur kritischer Prüfung aller Geschichtsquellen über die Herrscher in Neretljanska krajina — Berigoj, Jakob, Rusin und Slavac über. Da sie — zustimmend der Beweisführung des Prof. V. Novak — die Urkunden Zvonimirs und Stefans dem Kloster der Benediktinerinnen in Split für Fälschungen hält, weist sie auch die Annahme zurück, daß Jakob morsticus bzw. Marianorum dux ein Würden-träger auf dem kroatischen Hofe wäre. Die Analyse der Urkunden der Mensa episcopalis in Split — welche den Besitz des Erzbistums zwischen Žrnovnica und Cetina betreffen — erweist sie der Reihe nach als Verfälschungen mit dem Ziele, die Zugehörigkeit verschiedener Dörfer in Poljica dieser Kirche zu beweisen. Zur wichtigsten Quelle — zum Kartular des Klosters d. hl. Peter in Selo — übergehend, stimmt sie der Auslegung Prof. M. Barada-s zu, daß nämlich die Kirche 1080 und das Kloster um d. J. 1090 gegründet worden ist. Die entscheidenden Fragen sind aber nach ihrer Meinung: 1. die Frage nach der politischen Zugehörigkeit des Territoriums, auf welchem das Kloster entstand (und damit auch der Grenzen des kroatischen Staates), und 2. die Entwicklung des Fürstentums Pagania und seiner (sowie seiner Herrscher) Beziehungen zum Kroatien.

Auf der Grundlage der Angaben des erwähnten Kartulars über die Gerichtsrechte der Herrscher der Pagania bzw. des kroatischen Königs zeigt sich, daß die Grenze zwischen dem kroatischen und dem Neretljanerstaat nicht an der Cetina, sondern an der Žrnovnica verlief; derselbe Fluß bildete auch die Grenze gegen das Stadtterritorium von Split. Diese Grenzen des Fürstentums Pagania verbleiben bis ins XIII. Jahrhundert unverändert.

Das Fürstentum Pagania war also im Mittelalter nicht ein »Gebiet« des serbischen oder kroatischen Staates, sondern ein selbständiges Fürstentum, welches seine Selbständigkeit bis zum Ende des XIII. Jahrhunderts zu wahren verstand. Sein Ende ist erst mit der Erhebung der Bribirischen Fürsten in Pagania (an der Stelle der früheren Herrscher aus dem Geschlecht der Kačići) verbunden. Slavac ist also nur einer aus der Reihe der Neretljaner Fürsten, welche ihrem Land seit dem Družak im IX. Jahrhundert die Selbständigkeit sowohl gegen Venedig als auch gegen die Nachbarn zu wahren verstanden.

¹⁰⁴ Kinam javlja, da je Ivan Duka g. 1165 osvojio u Dalmaciji 57 gradova i pokraj Splita »narod Kačića«. Vidi Šufflay, ň. dj., str. 51; F. Šišić, Poviest za Arpadovića, str. 88